

TİASAD

Türk & İslam Dünyasi Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of Turk & Islam World Social Studies

Yıl: 5, Sayı: 16, Mart 2018, s. 159-188

Dr. Osman ORAL

Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Kelâm ve İtikadi İslam
Mezhepleri Anabilimdalı emekli öğretim üyesi, osman-oral@hotmail.com

MÂTÜRÎDÎ VE MEHMET ÂKİF'E GÖRE ASR SÛRESİ'NDE HÛSRÂNÎ ÖNLEYEN İMÂN TEZÂHÜRÜ PSİKO-SOSYAL HİKMETLER

Özet

Asr Sûresi, kısa olmakla beraber Kur'ân'daki bütün tavsiye ve nasihatların özü sayılır. İslâm âlimi İmam Şâfiî, "Kur'ân'da başka bir sûre nâzil olmasaydı Asr Sûresi insanlara yeterdi" diyerek bu hakikâti açıklar. Bu sûrede Allah asra yemin eder ve insanın hüsrânda olduğuna dikkat çeker. Allah, imân edenler, sâlih amel işleyenler ile sosyal hayatta birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye eden kişilerin bu hüsrândan müstesnâ olduklarını haber verir. İmâm Mâtürîdî, insana hikmetle verilen zamanı bu sûrede sayılan psiko-sosyal hikmetleri yani imân eden, salih amel işleyen, hakkı ve sabrı tavsiye edenlerin kazançlı olacaklarını belirtir. Yaratılmışların en şerefli olarak yaratılan insanın özgür irâdesi ve en aziz şey olan aklını kullanarak hüsrândan kâra yani geçici dünya zamanını ebedî âhiret zamanına dönüştürebileceğini söyler. İstiklâl marşı şâiri Mehmet Âkif Ersoy, "meknûn o büyük sûrede esrâr-ı felâh" diyerek bu sûredeki psiko-sosyal tutum ve davranışların yapılmasının önemine işaret eder. Bu makâlede Türk-İslâm dünyasının önemli âlimlerinden Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ile Mehmet Âkif'e göre Asr Sûresi'nde problemlere çözüm arayışlarında insan hayatında hüsrânî önleyen imân tezâhürü psiko-sosyal hikmetli davranışlar incelenmekte ve değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Asr Sûresi, İmân, Salih Amel, Sabır, Hak

THE PSYCHO-SOCIAL WISDOM MANIFESTATION OF FAITH PREVENTS FRUSTRATION ACCORDING TO AL-MATURIDI AND MEHMET ÂKİF IN SURAH (THE TIME) ASR

Summary

Asr Surah, although short The Quran is considered the essence of all advice and counsel. Islamic scholar Imam Shafi, "Wasn't revealed in the Quran for another surah, this Asr Surah was enough for people" this fact explains by saying. In this Surah Allah time swear and people pointed out that in frustration. Believers, do righteous deeds in social life, rights and recommended for those who have the patience to each other, Allah will let the people know that they are excluded from the losers. Imam al-Maturidi, the time that is given to people with wisdom this Surah is considered in the psycho-social meanings; so believers, do righteous deeds and patience indicates those who would benefit from the advice of rights. Man created as the most honourable of all creation, free will and using your mind the most cherished thing profit from the losers so, temporary world time eternal says that you can turn to time hereafter. Mehmet Akif Ersoy, "The wisdom of salvation hidden in this great Surah" saying psycho-social attitudes and behaviors the making of in this Surah. This article is reviewed and evaluated, the prevent frustration in human life manifestation of faith psycho-social wisdoms behaviors in Asr Surah, according to the Turkish-Islamic world is one of the important scholars Maturidi and Mehmet Akif.

Keywords: Surah (The Time) Asr, Faith, Righteous Deed, Patience, Truth.

GİRİŞ

Sosyal bir varlık¹ olarak yaratılan insanın hem psikolojik hem de sosyolojik yapısı, onu fiziksel ve maddî yönden birbirlerinin yardımına muhtaç oldukları kadar² manevî yönden de muhtaç olduğunu gösterir.³ İnsanın hayatı çeşitli zorluk ve musîbetlerle dolu olabileceğinden onların imândan sonra birbirlerine muhtaç oldukları akla ilk defa gelen en önemli konu; iyi davranış, hak, hakikat, doğruluk ve sabırdır.⁴

Mekke döneminde nâzil olan Kur'ân'ın 103. sırasındaki Asr Sûresi, üç âyet gibi kısa olmakla beraber Kur'ân'daki bütün tavsiye ve nasihatları içerdiği söylenebilir. Sûrede asra yemin edilerek zamana bağlı yaşayan insanların hüsrân yani zarar ve ziyân içinde bulduklarını ancak îmân edenler, sâlih amel işleyenler ile toplumsal hayatın her bir katmanında hakkı yani doğruluğu, hakikat ve gerçekleri ile birbirlerine sabrı tavsiye edenlerin zamanın geçmesiyle hüsrândan

¹ Ebû Nasr el-Fârâbî, *Siyasetü'l-Medeniyye*, neşr. Ali B.Mülhem, Dâru Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1995, s. 73-4.

² Ebû Nasr el-Fârâbî, *Kitabu Ara'i Ehli'l-Medineti'l-Fâdila*, neşr. Ali b.Mülhem, Dâru Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut, 1994, s. 113.

³ Ebû Hamid el-Gazâlî, *el-İktisad fi'l-İtikad*, çev. Abdulhalık Duran, Hikmet Neşr, İstanbul, 2004, s. 361 vd; Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay, İstanbul, 1988, I, 70, 80.

⁴ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Mizan Yay, İstanbul, 2005, XVII, 318.

TİDSAD

müstesnâ oldukları haber verilir. Burada dört hikmetli fiilin yani îmân, salih amel ile hakkı ve sabrı tavsiye etmenin önemine işâret edilir.⁵ Bu yönüyle sûre, Kur'ân'daki bütün tavsiye ve nasihatların özü de sayılabilir. İmam Şâfiî'nin (ö.204/820) bu sûre hakkında, “*Kur'ân'da başka bir sûre nâzil olmasaydı Asr Sûresi insanlara dünya ve âhiret mutluluklarını te'min için yeterdi*”⁶ dediği nakledilir. Bu hikmetleri bilen sahabelerin Asr Sûresi'ni birbirlerine okumadan ayrılmadıkları da söylenir.⁷ Bireysel ve toplumsal hayatta azm, tevekkül, çalışma ve başarının önemini vurgulayan İstiklâl Marşı şâiri M.Akif Ersoy (ö.1936), Allah'ın “Hak” ismi hürmetine hak ve hakikatleri her şeyden üstün tutmanın yanında Asr Sûresi'nde hüsrânı önlediği belirtilen psiko-sosyal sır ve hikmetlerin önemine de şu şekilde işâret eder:

Hâlikın nâmütenâhi adı var en başı Hakk!

Ne büyük şey kul için Hakk'ı tutup kaldırmak,

Hani ashab-ı kirâm ayrılalım derlerken,

Mutlaka sûre-i ve'l-Asr'ı okurmuş bu neden?

Çünkü meknûn o büyük sûrede esrârı felâh,

Başta imân-ı hakîki geliyor sonra salâh,

Sonra Hak, sonra sebat, işte kuzum insanlık,

Dördü birleşti mi yoktur sana hüsrân artık.⁸

Adâlet, hakka, gerçeğe, doğruya ve sünnete uygunluk,⁹ görünenin arka planı, içyüzü, sır perdesi olan sır veya hikmet, ilâhî sırların ve gerçeklerin bilgisi, varlıkların var oluş amaçlarının kavranması, sebeplerle bunların sonuçları arasındaki ilişkilerde ilâhî irâdenin rolünün keşfedilmesidir.¹⁰ Dolayısıyla hikmet, asıllarına uygun olarak eşyanın mahiyeti, nitelikleri, hükümleri, sebep-sonuç bağlantısı, varlıklar alanındaki sıkı düzenin sırrı hakkında bilgi sahibi olmak ve bu bilginin gereğine göre davranmaktır.¹¹ İtikadî meselelerin yorumunda akla ve irâdeye öncelik veren kelâm ekolü Mu'tezile, Allah'ın fiillerinin tümü hikmetlidir,¹² derken Eş'arî ve cebrî kelâmcılar ilâhî fiillerin hikmet ve amaçlarının bulunduğu ileri sürmenin ilâhî irâde ve kudretin bunlarla sınırlı olduğu anlamına gelebileceği endişesiyle sakıncalı görürler.¹³ Allah'ın ezelf ve ebedî “Hikmet” ismi ve sıfatı olduğu temelinde Allah'ın fiillerinin hikmet üzere olduğu, her şeyi hikmetle yarattığını söyleyen Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö.333/944), aklın usûlüne göre yani yaratılış hikmetine uygun bir şekilde kullanılmasıyla akıl, sahibini hakîkati keşfetmeye, hüsrânı

⁵ Muhammed Eroğlu, “Asr Sûresi”, *DİA*, İstanbul, 1991, c.3, s. 502.

⁶ M. Ali es-Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsir*, Beyrut, 1981, III, 600; Elmalılı M.Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul, trs, X, 421 vd; Eroğlu, “Asr Sûresi”, *DİA*, c.3, s. 502.

⁷ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, Mısır, 1964, V, 491.

⁸ M. Âkif Ersoy, *Safahat*, “Âsım”, Hece Yay, İstanbul, 2009, s. 404.

⁹ Bkz. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, tahk. M.Basellum, Darül-Kütübül-İlmiye, Beyrut, 2005, IV, 187, 227; Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, B.Topaloğlu-M.Aruçî, İsam, Ankara, 2005, s.66-7.

¹⁰ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, neşr. İ.Medkur-T.Hüseyin, Kahire, 1962, XI, 91-3.

¹¹ Bkz. Abdürrezzak el-Kâşânî, *İstulahatü's-Sufiyye*, neşr. M. Kemal İbrahim Cafer, Kahire, 1981, s. 61-2.

¹² Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, çev. İ.Celebi, TYEK. Bşk.lığı Yay, İstanbul, 2013, I, 214.

¹³ Ebû'l-Hasen el-Eş'arî, *Kitabu'l-Lûma*, Beyrut, 1953 s.83-4; *el-İbane an Usuli'd-Diyane*, Medine, 1975, s.144-5; Fahreddin er-Râzî, *Kitâbü'l-Erbâin fî Usûli'd-dîn*, neşr. Ahmed Hicâzî es-Sekka, Kahire, 1986, I, 353; *el-Metâlibü'l-Âliye mine'l ilmi'l-İlahi*, tahk. A.Hicâzî es-Sekka, Beyrut, 1987, III, 317.

önleyip dünya ve âhîret saadetine iletir, der.¹⁴ M.Âkîf de Asr Sûresi'ndeki hikmetlerin yaşanmasını ve hüsrân içinde olunmamasını ister.¹⁵ Mısırlı İslâm düşünürü, yenilik hareketinin öncülerinden Muhammed Abduh (ö.1905)'un Asr Sûresi'nin tefsirini M.Âkîf kendi yorumlarını da ekleyerek “Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri”, başlığıyla “Sırat-ı Müstakim” dergisinde yayınladı. Burada ashâbın ayrılırken bu sûreyi okuma âdeti uğur ve bereket için yaptıkları zannı isabetli değildir diyen Âkîf, bu güzîde sûreyi okumakla kastedilen, karşısındakinin dikkatini, içerdiği anlamlara özellikle de imân, salih amel, hakkı ve sabrı tavsiye gibi psiko-sosyal hikmetlere yönelmek. Dinin emir ve yasakları, şeytanın kıskırtmasıyla insanın duyguları üzerinde tahammülsüzlük oluşturabildiğinden arkadaşından ayrılmadan ona uyarı mahiyetinde faydalı bir hikmeti tavsiye edebilme görevini ifa gibi huzûru, mutluluğu birey ve toplum bazında paylaşmaktır. M.Âkîf, bu sûredeki hikmetler ve niteliklerle vasıflanmayan her mükellef kişinin gerek bu geçici dünyada gerek onu takip edecek ebedî hayatta hüsrândan bir payı olabileceğini belirtir.¹⁶

Aklın kullanımına ve özgür irâde büyük önem veren, görüşlerini dönemine, çağına ve daha sonraki dönemlere aktaran Türk-İslâm dünyasının önemli âlimlerinden Mâtürîdî,¹⁷ kelâm, tefsir ve fıkıh gibi konularda Kur'ân bütünlüğünü merkeze alan rasyonel ve dengeli yorumlarıyla tarihi süreç içerisinde gelişen Ehl-i Sünnet çizgisinin oluşumuna büyük katkılar sağlamıştır.¹⁸ O, kelâm metodunda akla, istidlâl ve tahlillerine önem verip sem'iyat yani duyularak bilinebilenlere iman konularında nakle bağlı kalıp, sistemini “tenzîh” ve “hikmet” ilkeleriyle temellendirir. Tenzih prensibinde, Allah ile başka herhangi bir varlık arasında benzerlik kurma/teşbih ve O'na şekil, cisim atfetme/tecsim düşüncesine Allah'ın sıfatlarını inkâr etmeksizin karşı çıkar. Hikmet prensibinde de bir ve tek olan Allah'ın ezelf ve ebedî “hikmet” ismi ve sıfatı olduğu temelinde Hakîm Allah'ın fiillerinin hikmet üzerine olduğu ve her şeyi hikmetle yarattığı şeklinde açıklar.¹⁹ Allah insanı en güzel şekilde akıl ve özgür irâde vermek sûretiyle yaratarak kâinatı onun emrine verdiğinden onun en önemli görevi; hikmet dünyasında hamd ve şükürdür.²⁰ Başa gelen nimetlere şükredip hamdetmeli, kötü şeylere de sabretmelidir.²¹

İslâmın inanç sistemini rasyonel yorumlamaya tabi tutan kelâm geleneğinde büyük bir öneme hâiz olan Mâtürîdî'nin Asr Sûresi'nde imân tezâhürü hikmetli psiko-sosyal fiiller konusunda “Te'vilâtü'l-Kur'ân” adlı eserinde bilgiler verir, imân ve ameller konusunu tarihî, aklî ve kozmolojik delillerle “Kitabu't-Tevhid” isimle eserinde de temellendirir.²² O, Kur'ân'da gönüllere şifa veren öğüt ve hikmetler olduğunu, önyargılı inatçı ve düşünmeyen câhil mukallid dışında herkesin bu hikmetlerden istifâde etmesini de önerir.²³

¹⁴ Bkz. Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 9-10.

¹⁵ Ersoy, *Safahat*, “Âsım”, s. 404.

¹⁶ M. Abduh-M. Âkîf Ersoy, “Asr Sûre-i Celîle'sinin Tefsiri”, *Sebilürreşad*, c.3, sy.73, s. 323-4.

¹⁷ Bkz. Ebû'l-Hasenât el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, Kahire, 1324, s. 195.

¹⁸ Bkz. Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsiratü'l-Edille fi Usuli'd-Din*, tahk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, DİB Yay, Ankara, 2004, I, 19, 29; Ebû'l-Vefâ el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, Kahire, 1993, II, 130 vd.

¹⁹ Osman Oral, *Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı*, ERÜ SBE, Doktora Tezi, Kayseri, 2014, s.21 vd.

²⁰ Osman Oral, “Mâtürîdî'de Sabır, Şükür ve Hikmet İlişkisi”, *Mütefekkir Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2015, c.2, sy. 4, s.346-7.

²¹ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, tahk. Mecdi Basellum, Darül-Kütübül-İlmiye, Beyrut, 2005, IV, 365, 381.

²² Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 31 vd.

²³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, V, 143, 284.

İstiklâl marşı şâiri M.Âkif, 1873 yılında İstanbul'da doğmuş ve 1936 yılında yine İstanbul'da vefat etmiştir.²⁴ Osmanlı Darülfünûn da Osmanlı Edebiyatı müderrisliği ve Türkçe öğretimliği yapar.²⁵ TBMM'ndeki bütçe müzâkereleri sırasında alınan bir karar üzerine (21 Şubat 1925) Diyanet İşleri Başkanlığı, Kur'ân'ın tefsiri için Elmalılı M.Hamdi Yazır (ö.1942)'a, tercümesi için de Mehmed Âkif'e teklifte bulunur.²⁶ M.Akif, önce bu teklifi reddeder. A.Hamdi Aksekili (ö.1371/1951) ve diğer dostlarının ısrarı üzerine teklifi kabul eder.²⁷ 1926-1929 yılları arasında yoğun bir mesai sarfedip tercümeyi bitirdiyse de vefatına kadar üzerinde çalışmaya devam eder.²⁸ Meâl maalesef günyüzüne çıkmamıştır.²⁹ Meâl çalışmasının M.Âkif'e verilmesi, Kur'ân konusunda onun vukûfiyetinin de bir delili sayılabilir. Mısır'da hastalanması üzerine İstanbul'a gelen M.Âkif, 27 Aralık 1936'da İstanbul'da vefât eder. Edirnekapı Mezarlığına defnedilir.³⁰ O'nun 7 kitaptan oluşan şiir külliyyatına "Safahat" adı verilir.³¹

Türk-İslâm dünyasının önemli âlimlerinden Mâtürîdî ile İstiklâl marşı şâiri M.Âkif'e göre hikmetleri idrâk; akıl, imân, erdem ve sevgi ile âleme bakmamızı sağlayıp Türk-İslâm medeniyetinin temel taşlarını gelecek nesillere aktarımını kolaylaştırabilir. Onların görüşlerinin hatırlanması ve anlaşılması, yolumuzu aydınlatması ile hikmet nurunun daha fazla insana ulaşması bu bakımdan önemlidir. Bu çalışmanın amacı, gerek akıl ve vahiy bütünlüğünü sağlamada ve gerekse Kur'ân'ın hikmetlerinin günümüz asrının idrâkine sunulması ve inanç problemlerinin çözümünde değerli katkıları olması yönüyle Mâtürîdî ve M.Âkif'in fert ve toplum hayatına yönelik psiko-sosyal hikmetleri Asr Sûresi özelinde incelemek ve değerlendirmektir.

A. Ömür Sermayesi ve Zaman

Mâtürîdî'ye göre Asr Sûresi'nde asra yemin edilmesi,³² yemin edilen şeyin kıymet ve önemine işaret edilir, ayrıca dinleyenlerin o şeye karşı dikkatlerinin çekilmesi de hedeflenir. Burada da muhtemelen böyle bir durum sözkonusudur.³³ Duha (kuşluk vaktine),³⁴ fecr (sabah vaktine),³⁵ leyl (geceye)³⁶ ve nehar (gündüz vaktine)³⁷ gibi zamanla ilgili şeyler üzerine yemin edildiği gibi "Andolsun asra"³⁸ ifadesi insanın gerçek yüzünü gösteren hallerinin ortaya dökülmesi ile hüsrâna gidebilecek zaman nimetinin önemine işaret edilir.³⁹ Asr kelimesine, "dehr, zaman" yorumuyla, gündüzün ilk vakti veya son vakti de denilebilir. Güneş, ay ve yıldızlar, aynı zamanda bir büyük saatin değişik milleri gibi, vakit ve zamanı gösterir, gün, ay ve seneyi

²⁴ Ali Nihat Tarlan, *Mehmet Âkif ve Safahat*, Nida Yay, İstanbul, 1971, s.21-2.

²⁵ Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matb, İstanbul, 1977, I, 276-7; Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, II, 989.

²⁶ İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, Ankara, 1988, s. 278 vd.

²⁷ Hasan Basri Çantay, *Âkifnâme*, neşr. Mürşit Çantay, Ahmet Sait Matb, İstanbul, trs, s. 331.

²⁸ M.Orhan Okay-M.Ertuğrul Düzdağ, "Mehmed Akif Ersoy", *DİA*, İstanbul, 2003, c. 28, s.434.

²⁹ İsmail Hakkı Şengüler, *Mehmet Akif Külliyyatı*, Hikmet Neşr, İstanbul, 2000, X, 228-9 vd.

³⁰ Ali Kaytancı, *Mehmet Akif İstiklal Marşımız ve Milli Ruh*, İnegöl Belediyesi, Niğde, 2007, s. 42-3.

³¹ M.Orhan Okay, "Safahat", *DİA*, İstanbul, 2008, c. 35, s. 442-4.

³² Asr, 103/1.

³³ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 317.

³⁴ Duha, 93/1.

³⁵ Fecr, 89/1.

³⁶ Leyl, 92/1.

³⁷ Leyl, 92/2.

³⁸ Asr, 103/1.

³⁹ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 317.

sayarlar. Allah, asır ile akıp giden zamanın kul için önemine işâret etmektedir.⁴⁰ Asr kavramı hakkında verilen bir yorum da Hz. Peygamber'in "*insanların en hayırlıları benim asrımda yaşayanlardır*"⁴¹ sözüyle yaşadığı "asr-ı saadet"tir. Bu asır, insanlık için hidâyet kaynağı olan Kur'ân'ın nâzil olduğu, bütün insanlığa rahmet ve örnek olarak gönderilen Hz. Peygamber'in yaşadığı, ashabını terbiye edip yetiştirdiği, İslâmın tebliğ edildiği ve tam anlamıyla uygulandığı zaman dilimidir. Bu duruma göre Allah, değer vermek için asr-ı saadete yemin etmektedir. Bu demektir ki Allah, bu âyette Hz. Peygamber'in zamanına, "*Sen bu beldeye girdiğinde*"⁴² âyetinde mekânına, bulunduğu yere; "*Ömrüne andolsun ki*"⁴³ ifadesinde de O'nun ömrüne yemin etmiştir. Çünkü O, âlemlere rahmet olarak gönderilen kutlu bir elçidir.⁴⁴ O'nun dini de insanlığa gönderilen en son dindir.⁴⁵

M.Âkîf, Hz. Muhammed'in yaşadığı asra "*devr-i mes'ûd-kudûmuyle giren asr-ı güzîn*"⁴⁶ diyerek güzelliklerin ve yeniliklerin asr-ı saadette zuhûr ettiğini belirtir. O, Kur'ân'ın hükümlerinin her asrın idrâkine sunulmasını "*doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp ilhâmı, asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı*"⁴⁷ der. "*Bu cehâlet yürümez; asra bakın: asr-ı ulûm*"⁴⁸ fikriyle her yüzyılın ilim asrı olmasını, cehâlet ve câhilliğin olmamasını arzular. Dinin temelini asr-ı saadette atıldığını, sonraki dönemlerde insanlığın harika terakkiler gösterdiğini de belirtir;

Dini tedkik edeceksek, dönelim haydi geri,

Alalım neş'et-i İslam'a yakın bir devri,

O ne dehşetli terakki, o ne müdhiş sür'at,

Öyle bir harika gösterdi mi insaniyyet? ⁴⁹

Bu sûredeki asr; "ikinci vakti" olarak yorumlanabilir.⁵⁰ Mâtürîdî, "*Namazlar ve orta namaz*"⁵¹ âyetinin te'vilinde, ikinci namazının önemini anlatan ve kılınmasıyla ilgili özendirme ifadeleri bulunduğu gibi terkine yönelik uyarıların olduğunu söyler.⁵² Allah kudretinin delilleri olarak gündüzün iki ucu kuşluk vakti duha ile ikinci zamanına yemin etmiştir.⁵³ Yine Mâtürîdî, ikinci vaktinin hikmetinin belki de günlük çalışma süresince insanın yapabileceği bazı hatalı davranışlar ikinci vakti sona erdiğinden, bu namazla hatalardan dönüş yapıp Allah'tan af dilemek imkân dâhiline girmesinden dolayı olabileceğini belirtir.⁵⁴ Böylece Asr Sûresi'ndeki asr; namazların önemi ve ikinci namazı kasedilebileceği gibi Hz. Peygamber'in yaşadığı İslâm'ın neşrinin yapıldığı saadet ve mutluluk asrı yani "Asr-ı Saadet" de olabilir. Buradaki asr yani

⁴⁰ Bkz. Hac, 22/18; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 317.

⁴¹ Ebû Buharî, *el-Camiu's-Sahih*, Çağrı Yay, İstanbul, 1981, "Şehâdât", 9, "Fezâilü'l-Ashâb", 1.

⁴² Beled, 90/2.

⁴³ Hicr, 15/72.

⁴⁴ Enbiyâ, 21/107.

⁴⁵ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVIII, 50.

⁴⁶ Ersoy, *Safahat*, "Süleymaniye Kürsüsünde", s. 191.

⁴⁷ Ersoy, *Safahat*, "Âsım", s. 419-420.

⁴⁸ Ersoy, *Safahat*, "Köse İmam", s. 321.

⁴⁹ Ersoy, *Safahat*, "Süleymaniye Kürsüsünde", s. 191.

⁵⁰ M.Abduh-M.Âkîf, "Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri", *Sırat-ı Müstakim*, c.3, sy.73, s. 323-4.

⁵¹ Bakara, 2/238.

⁵² Bkz. Buharî, "Mevâkit", 14.

⁵³ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 317.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 123-4.

zaman ile âyeti okuyan kişilerin yaşadığı asrın da kasedilmesi mümkündür. Bu isabetli olan yoruma göre insanın yaşadığı zamanın değerli oluşu, yaşadığı ömür ile geçici dünya zamanını ebedî âhîret zamanına döndürebilme imkânına sahip olmasındandır.⁵⁵

B. Aklını Kullanmayan İnsan Hüsrândadır

Asr Sûresi'nde "İnsan gerçekten hüsrân içindedir"⁵⁶ denilerek, sermayeyi kaybedip zarar eden, ziyânda olmak olan hüsrân,⁵⁷ kavramı ile insanın aklını kullanmazsa dünya ve âhîret saadetinden mahrumiyet ve zarar edeceği⁵⁸ dikkatlere sunulur.⁵⁹ Asıl hüsrân, geçici dünyada değil, ebedî âhîret hayatında saadetten mahrumiyettir diyen Mâtürîdî, Allah'ın cennet karşılığında mü'minlerden mallarıyla canlarını satın aldığı⁶⁰ ve onları elem verici azaptan kurtaracak bir ticaretin bulunduğunu işâret eden nasslar ışığında⁶¹ yaratıcı ile kul arasındaki münâsebeti ticarî bir ilişkiye benzetir. Hüsrân da bu ticarete zarar etmektir. Kâr edenler Allah'a inanıp buyruklarına uyanlardır.⁶² Asıl hayatın hikmetlerle dolu dünyada kazanılacağını bilen, yaptığı her şeyin, sahip olduğu servetin, malın, eş ve çocukların ebedî hayata geçirilebilmesi için çaba sarf eder, ebedî zamana geçirebilme ve cenneti satın alabilme alışverişi dünyada olabilmektedir.⁶³ Kişi bir nevi alışveriş yapar, sözgelimi şehit olmak da Allah ile canıyla alışveriş yapmaktır.⁶⁴

Allah, insanı farklı bir ihtimam ve hikmetle,⁶⁵ iki eliyle,⁶⁶ en şerefli ve güzel bir biçimde,⁶⁷ ruhundan üfleyerek,⁶⁸ topraktan özel bir yaratışla rubûbiyeti ve vahdâniyetine delil olarak varlık alanına çıkarmıştır.⁶⁹ Bu bağlamda zaman, insana verilmiş en büyük sermayedir. Her ne kadar insana cüz-i irâde ile zamanı kullanma ihtiyarı verilsede, en başta hayatı kullanma klavuzu da yani Kur'ân verilmiştir. Allah hangi ameller bize kazandırır, hangileri kaybettirir, âyetleriyle apaçık anlatır. Aklını kullanmayan zamanı boşa harcayan kişi de ziyânda olmuş olur.⁷⁰

Biri, Asr Sûresi'nin mânâsını: "Ana sermayesi eriyip yok olana merhamet ediniz! Ana sermayesi eriyip yok olana merhamet ediniz" diyerek bağırarak bir buz satıcısından öğrendiğini söyler. "İnsan hüsrândadır" ifâdesinin mânâsı buzun erimesi gibidir. Artık insanın üzerinden ikindi de geçiyor, akşam oluyor, böylece ömrü bitiyor ama insan henüz bir şeyler kazanmış değil.⁷¹ Mâtürîdî'ye göre insanın hüsrânlığı akıl ölçüsüne göredir. Geçici dünya nimetlerini

⁵⁵ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 317.

⁵⁶ Asr, 103/2.

⁵⁷ Mustafa Sinanoğlu, "Hüsrân", *DİA*, İstanbul, 1999, 19/35-6.

⁵⁸ Ragıb el-İsfahânî, *Müfredatü'l-Kur'ân*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1991, "hsr" madd; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, y.y, Beyrut, trs. "hsr" madd.

⁵⁹ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 317.

⁶⁰ Tevbe, 9/111.

⁶¹ Saf, 61/10.

⁶² Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 318.

⁶³ Bkz. Nisâ, 4/74, Tevbe, 9/111, Saf, 61/10-11; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, V, 485-7.

⁶⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV, 180-1.

⁶⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IX, 47.

⁶⁶ Sâd, 38/75; Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XII, 281-2.

⁶⁷ Bkz. Tin, 95/4; Teğabun, 64/3.

⁶⁸ Secde, 32/9; Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XI, 272-3.

⁶⁹ Osman Oral, "Mâtürîdî'de Akıl ve Yaratılış Hikmeti", *Necmettin Erbakan Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, [Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi], 2015, sy. 40, s. 140.

⁷⁰ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 317.

⁷¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Darü'l-Fikr, Beyrut, 1981, XXXII, 85.

TİDSAD

ebedî hayata geçirebilme aklın işlevselliği ile olabilir. İnsan için dünya nimetleri bedenlerin kullanılmasına göre değil, aklını kullanması oranındadır.⁷² Diğer organlar gibi akıl da dünya hayatında yaratılış hikmeti gereği yerli yerinde kullanırsa âhirette de nimetlere kavuşulmasına vesile olur. Allah insanı, dünya lezzetlerine meyleden bir karakterde yaratmıştır. İnsanın sahip olduğu bu karakter, onu bu lezzetlere davet eder ve onları, onun gözünde cazip gösterir. Akıl yoluyla, “şeyler” de olan güzelliği veya çirkinliği görebiliriz. Aklın tercih edilmesinin bir başka sebebi de, onunla hem hâli hazırda şeyler hem de hâli hazırda olmayan şeyler bilinebilir. Yine akıl sayesinde, zor olan şeyler kolaylaşır ve insan tabiatının hoşlanmadığı meşakkatler hafifler.⁷³

Yine söz ve ifadelerin değerlendirilmesi de aklın kontrolündedir. Akıl, söz ve ifadelerdeki güzellik ve çirkinliği ortaya çıkarır. Bundan dolayı “şeyler”in güzelliği, “yaratılıştaki insan tabiatı” ile söz konusu olamaz. Eşyanın güzelliği, ancak güzeli çirkin görmeyen akıl ile takdir olunur. Böylece akıl, her türlü işin konum ve düzenlenmesinin kendisine dayandırılması gereken bir temeldir.⁷⁴ Demek ki eşyanın takdiri de akıl ile olabilmektedir. Mâtürîdî’ye göre akıl, insana verilen büyük bir ilahî lütûf olup aynı zamanda insanda bulunan “en aziz/en değerli şeydir.”⁷⁵ Dolayısıyla akıl insana verilen en büyük nimettir. Ancak bu nimet, küfür ve inançsızlık halinde en büyük musîbet haline gelir. Böyle bir durumda, akılsız bir hayvan akıl sahibi bir insandan hem daha çok mutlu, hem de daha az zararlı ve yıkıcıdır. Rabbini tanımayan bir akıl, sahibine işkence çektirir, başkalarına da belâ ve musîbet verir.⁷⁶ Aynı düşüncüyü dile getiren M.Âkîf “İmandır o cevher ki ilahi ne büyüktür, îmânsız olan paslı yürek sinede yüküdür”⁷⁷ mısrasında gönlün imânî bulamamasını yük olarak dile getirir. Şartlar ne olursa olsun îmânî olan akıllı bireyin ümidini yitirmemesi de esastır. Allah’ın lütûf ve merhametinin çok geniş olduğu, asla Allah’tan ümidin kesilmemesi gerektiği ve ümitsizliğin inkâr ve dalâlet ehlinin niteliği olduğu belirtilir.⁷⁸ Ümitsizlik, bir beklentisi olmama ve kişinin Allah’ın rahmet ve yardımından ümidini kesme hali olan ye’s, sonrasında hüsrânı getirir. M. Âkîf bu tehlikeyi şöyle anlatır;

Ye’sin sonu yoktur, ona bir kerre düşersen,

*Hüsrâna düşersin; çıkamazsın ebediyyen!*⁷⁹

Yine Âkîf, kul, özgür irâdesiyle belâyı, hüsrânı istemesiyle sorumlu olduğunu yaratanın ise her şeyi yaratanın Allah olduğunu belirterek; “*Bu haybetler, bu hüsrânlar bütün Senden, bütün Senden*” diyerek herşeyin yaratıcısının Allah olduğunu önemle vurgular.⁸⁰ M.Âkîf, “*Vurur mihrâbdan mihrâba alnım şimdi hüsrânla; tesellî bulmanın imkânı yok ferdâyı gufrânla*”,⁸¹ diyerek kişinin feryadü figânla değil çalışmakla hüsrândan kurtulabileceğini belirtir. O, hikmetlerle dünyanın âhirete yönelik yaratıldığını, Allah’ın âhirete yönelik değil dünya için çalışma ve didinmeyi istediğini dolayısıyla dünya zamanı iyi olanın gelecek zamanda da veya âhirette de iyi olacağına işâret eder:

⁷² Bkz. Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, IV, 76-7, X, 463.

⁷³ Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 223.

⁷⁴ Bkz. Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 223-4.

⁷⁵ Bkz. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II, 23.

⁷⁶ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 160.

⁷⁷ Ersoy, *Safahat*, “Tevhid yahud Feryat”, s.33.

⁷⁸ Yûsuf, 12/87; Hicr, 15/55-56; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, VII, 351-2; VIII, 42-3.

⁷⁹ Ersoy, *Safahat*, s. 74.

⁸⁰ Ersoy, *Safahat*, s. 543.

⁸¹ Ersoy, *Safahat*, “Gece”, s. 583.

Ne ekmiştin ki mahsûl istiyorsun bir de ferdâdan?

Senin meşrû olan hakkın: Bugün hüsrân, yarın hüsrân!

Eğer maksûdu ancak âhiret olsaydı Yezdân'ın;

*Ne hikmet vardı ibdânda hiç yoktan bu dünyânın?*⁸²

Dünyanın yaratılışının hikmetinin dünya ve âhiret saadeti olduğunu belirten M.Âkîf, çirkinlik ile ye's'in aynı, hatta daha da çirkin olduğunu, Allah'ın söz verdiği rahmetinden ümit kesmekten daha günah bir şey olmadığını belirtir. Hüsrâna razı olmayıp azîm ve sabırla çalışmak gerektiğini de dile getirir;

Mâdem ki alçaklığı bir, ye's ile çirkin;

Mâdem ki ondan daha mel'un, daha çirkin,

Bir seyyie yoktur sana; ey unsur-i imân,

Nevmid olarak rahmeti mev'ud-i Hüdâ'dan

Hüsrâna rıza verme, çalış azmi bırakma;

*Kendin yanacaksan bile, evladını yakma!*⁸³

M.Âkîf neslin kurtarılmasına önem verdiği söylenebilir. Yine toplumsal hayatta birlik ve beraberliğin önemine değinen M.Âkîf, “*Yek-âheng olmuş, işler, çünkü birleşmekte muztardır: Bugün ferdî mesâînin nedir mahsûlü? Hep hüsrân*”⁸⁴ diyerek parçalanmanın ferdi hareket etmenin hüsrânla sonuçlanacağını söylemektedir. Allah evreni zaman kaderi çerçevesinde yaratmıştır. Yeryüzünün iki günde yaratılmasının⁸⁵ da hikmeti Mâtürîdî'ye göre her şeye kâdir olan Allah aceleciliği değil teenniye tavsiye etmesindedir. Yeryüzünün iki gün ile sınırlanmasının hikmeti vakit ve sınırlamaya hiç ihtiyacı olmayan Allah'ın insanın vakte ve sınırlamaya ihtiyacımızdan yeryüzünü sınırlama ve vakit üzere yaratmasıdır. İnsanın vaktini değerlendirmesi ve hikmetini kavrayabilmesi için yeryüzünü iki gün üzere hikmetle yaratmıştır.⁸⁶ Nutfe'den alaka'ya, alaka'dan mudga'ya, mudga'dan cevarihlerin terkebine sonra da insan haline dönüştürdüğü gibi Allah dünya işlerini bu âlemde vakitle sınırlı ve bir halden diğer bir hale değişimi hükmetti. Bu kuraldan dolayı dünyada meyveler, bitkiler senede bir defa oluşur.⁸⁷

Mâtürîdî'ye göre namaz ve oruç gibi ister bedenle, zekât gibi ister malla ve hac gibi, ister hem beden hem de mal ile yapılanlar olsun bütün farz ibadetlerde belirlenmiş bir zaman unsuru ve şartı vardır. Hiç şüphesiz bununla ibadetler insanda zaman şuurunu yerleştirmeyi ve ona zamanın değerini hatırlatmayı hedef alır. Namaz insana günde en az beş defa, günün çeşitli vakitlerinde akıp giden zamanı hatırlatır. Meselâ sabah namazını kılan kimse öğleyi kılınca, aradaki zamanın ve dolayısıyla ömrünün ân be ân yok olduğunu hatırlar. Bunun akabinde de daha dikkatli davranır. Eğer insan aklını her şeyden üstün görür, tek ölçü ve tek hâkim kabul ederse, bu

⁸² Ersoy, *Safahat*, s. 567.

⁸³ Ersoy, *Safahat*, “Hakkın Sesleri”, s.208.

⁸⁴ Ersoy, *Safahat*, “Alınlar Terlemeli”, s.647.

⁸⁵ Fussilet, 41/9.

⁸⁶ Mâtürîdî, *Te'viâtü Ehli's Sünne*, IX, 65, 67.

⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's Sünne*, IX, 63.

hâl onu küfre, dalâlete ve sapıklığa götürebilir. Fakat aklını usûlüne göre yani yaratılış hikmetine uygun bir şekilde dünya zamanında kullanır ve bu nimetin farkına varır şükrederse, o zaman akıl, sahibini hakîkati keşfetmeye, dünya ve âhiret saadetine iletir.⁸⁸ Bunun aksine verilen her türlü nimetlere hele hele zaman nimetine şükredilmezse karşılığı hüsrân olabilir.⁸⁹ En büyük kayba uğrayanlar hem kendilerini hem de âilelerini kıyamet gününde hüsrâna sürükleyenlerdir.⁹⁰ Bunu ise M.Âkîf, “*Duymuyor çektiği hüsrânları zîrâ çoğumuz*”⁹¹ diyerek insanın geçirdiği zamanın gafletle olmasının zararlarını vurgular. “*Yoktur elemimden şu sağır kubbede bir iz; inler “Safahât”ımdaki hüsrân bile sessiz*”⁹² der. Çanakkale savaşlarında düşmanların ülkeyi kuşatmasından sonra Osmanlı askerlerinin azim, sebat ve kahramanlıkla “*Sen ki, İslâm’ı kuşatmış, boğuyorken hüsrân, O demir çemberi göğsünde kırıp parçaladın*”⁹³ diyerek vatani için aklını kullanarak İslâm yurdunu hüsrândan çıkararak şehit ve gazileri tebci eder.

Sihhat ve boş vakit nimetini kullanamayan insan hüsrân içindedir.⁹⁴ Ayrıca Allah’a isyan edip azabından korkmayanlar, ilâhî buyruklara karşı gelenler, peygamberleri inkâr edip bâtılı seçenler, Hz. Peygamber’e inanmayanlar, uğradığı bir musibet sebebiyle İslâm’dan yüz çevirenler, Hakkı bilip hükmünde adâletsiz davrananlar.⁹⁵ Haksız mal kazananlar.⁹⁶ Peygamber üzerine yalan uyduranlar, kibirli, münâfık, yalan yere yemin eden, zînâ yapan, riyâ sahibi âbid ve gırtlaktan aşağıya inmeyen yani Kur’ân okuyup da hükümlerini tutmayanlar.⁹⁷ İslâm’dan başka din arayanlar, iman ettikten sonra tekrar kâfir olanlar. İnsanları Allah yolundan saptıranlar, kâfirlere itaat edenler, yeryüzünde fesad çıkaranlar, yakınlarıyla irtibatı kesenler, kısaca kâfirler, münâfıklar ve fâsıklar hüsrana uğrayanlardır. Kıyamette “*öğüt alabilecek bir kişinin öğüt alabileceği kadar uzun bir zaman diliminde sizi yaşatmadık mı?*”⁹⁸ denilerek ömür zamanının nerede ve nasıl bir şekilde kullanıldığına hesabı sorulacaktır.⁹⁹ Yani insana verilen zaman, sihhat, boş vakit gibi her türlü nimetin hesabı vardır.¹⁰⁰ Mâtürîdî’ye göre ömür zamanını şükür ve sabırla kullanıp kullanmadığından, imânın gereklerini yapıp yapmadığından kişi hesaba çekilecektir. Nimetlere şükür olmadığı ve kötülöklere, musîbetlere sabredilmediği takdirde kulluk görevi yapılmadığından, dünyadaki imtihan kazanılmadığından insan da hüsrânda olmaktadır.¹⁰¹

M.Âkîf, “*hüsrânla iner öyle sefil, öyle muhakkar*”¹⁰² diyerek aklını kullanmayanların zehil içinde olacaklarını söyler. Yine O, “*bir tecrübe etsen senin Aklın da yatar*”¹⁰³ diyerek zaman içinde yaşanan olayların tecrübî tutum ve davranışları aklın kabulüyle iyi karakterler kazandırdığını imâ eder. İmân eden kişi zamanın her ânını hüsrâna değil hayra döndürebilecek kişidir.

⁸⁸ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, VIII, 423-4.

⁸⁹ Bkz. Buhârî, *İydeyn* 2; Mâtürîdî, *Tevhîd*, s. 9-10.

⁹⁰ Şura, 42/45; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XIII, 207.

⁹¹ Ersoy, *Safahat*, “Süleymaniye Kürsüsünde”, s.387.

⁹² Ersoy, *Safahat*, “Hüsrân”, s.399.

⁹³ Ersoy, *Safahat*, “Çanakkale Şehitlerine”, s.420

⁹⁴ Buhârî, “Rikâk”, 1; Tirmizî, “Zühd” 1.

⁹⁵ Ebû Davud, *es-Sünen*, Çağrı Yay, İstanbul, 1981, “Akdiye”, 2.

⁹⁶ Bkz. Ebû’l-Hüseyin el-Müslim, *es-Sahih*, Çağrı Yay, İstanbul, 1981, “Zekât”, 65.

⁹⁷ Bkz. Buhârî, “İlim”, 38, “Cenâiz”, 34, “İydeyn”, 7; Müslim, “İmân”, 218, “Cennet”, 53.

⁹⁸ Fatır, 35/37.

⁹⁹ Tirmizî, *es-Sünen*, Çağrı Yay, İstanbul, 1981, “Kıyamet”, 1.

¹⁰⁰ Tekâsür, 102/8.

¹⁰¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XVII, 315-6.

¹⁰² Ersoy, *Safahat*, “Tevhid yahud Feryat”, s. 488.

¹⁰³ Ersoy, *Safahat*, “Âsım”, s. 465.

H. Peygamber bu duruma “mü'minin durumu gıpta ve hayranlığı değer” der ve başa güzel ve sevinecek şey, nimet ve güzellikler gelirse şükreder; bu onun için hayır olur. Başa bir bela, musîbet veya kötülük gelse sabreder; bu da onun için hayır olduğunu belirtir.¹⁰⁴ Demek ki aklımlı kullanan mü'min için zaman hüsrân olmamaktadır. İman edip amel-i sâlih amel işleyenler fevz, necat ve felâh bulup kazançlı çıkacaklar ve kurtuluşa ereceklerdir.¹⁰⁵

İnsan halleriyle, irâdesiyle, seçimleriyle hüsrândadır. Ancak Asr Sûresi'ndeki bu hikmetli fiilleri yapanlar ise zarar ziyânda olmayabileceklerdir. O halde vakit insana verilen en büyük nimetlerden biridir. O'nu Yaraticı'nın rızası doğrultusunda ticaret gibi îmân, salih amel, şükür ve sabır ile alışverişi ile kullanabilirse inşallah hüsrânda olmayacaktır.¹⁰⁶ Mâtürîdî'ye göre cehennemden uzaklaştırılıp cennete konulan kimse artık kurtuluşa ermiştir.¹⁰⁷ Mâtürîdî ve M.Âkîf'in düşüncesinde “*insan gerçekten hüsrân içindedir*” ifadesi ile kulun dünya ve âhirette hüsrândan kurtulabilmenin yolunun bu âyet sonrasında gelen; sağlam, hakikî veya tahkîkî îmân, salih amel ile hakkı ve sabrı tavsiye etme gibi psiko-sosyal hikmetlerin ifâsının önemine işaretler olduğu da söylenebilir.

C. Hüsrânı Önleyen İmân Tezâhürü Psiko-Sosyal Hikmetler

C.1. İmân

Asr Sûresi'nde “*îmân edenler ve sâlih ameller işleyenler, birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye edenler ziyânda değillerdir*”¹⁰⁸ denilmesi bu dört fiilin yani îmân, salih amel, hakkı ve sabrı tavsiyenin öne çıkmasının hikmeti akıllara ilk gelen hikmetli fiiller olmasından dolayıdır.¹⁰⁹ Bu hakîkatı M.Âkîf, “*Başta îmân-ı hakikî geliyor sonra salâh*”¹¹⁰ diyerek birinci sırada hakîki îmânın olduğunu dile getirir. İmân sahibi bireyin zamanın geçmesiyle hüsrân içinde olmayıp hem kendine hem de çevresine yararlı olmasından dolayı Allah, dünya ve âhirette mutluluğunun reçetesinin “îmân” olduğunu belirtir.¹¹¹ İmân, kalbin tasdikinden ibarettir ve kalbin fiilidir,¹¹² dinden olduğu kesin biçimde kanıtlanan itikadî, amelî ve ahlâkî bütün hükümlere gönülden inanmak, bunların farz, helâl veya haram olduğunu gönülden tasdik etmektir.¹¹³ Bununla yetinilmeyerek, İslâm akâidinin temel unsurları olan îmân esaslarının tamamını bütün gücü ile öğrenmeye gayret etmek, onlara tereddütsüz ve kesin olarak inanarak îmân derecelerinde yükselmek, onu kemâle erdirmek yani taklîdî imandan tahkîkî îmâna yükselterek bu çeşit îmân sahibi olmak bireyin aslî görevidir.¹¹⁴ Böylelerin gönlü inşirâh yani huzûr bulduğu gibi yaptığı salih amellerin ve güzel ahlâkın Allah katında bir değeri ve karşılığı olmaktadır.¹¹⁵

¹⁰⁴ Bkz. Müslim, “Zühd”, 64.

¹⁰⁵ Bkz. Nisâ, 4/13, 73; Tevbe, 9/72, 89, 111; Gafir, 40/41.

¹⁰⁶ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 318.

¹⁰⁷ Âl-i İmrân, 3/185; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 504.

¹⁰⁸ Asr, 103/3.

¹⁰⁹ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII/318.

¹¹⁰ Ersoy, *Safahat*, “Âsım”, s.404.

¹¹¹ Bkz. Bakara, 2/62, 82; Nisâ, 4/57; Yûnus, 10/64; Rum, 30/15.

¹¹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 227.

¹¹³ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İsam, İstanbul, 2010, “İman” madd, s.154-5.

¹¹⁴ Osman Oral, “Akâid ve Kelâm İlmi Açısından İmânın Kısımları, Derecesi ve Rükünleri”, *Dicle Üniv. SBE Dergisi (DÜSBED)*, 2015, c.VII, sy.13, s. 280-293.

¹¹⁵ M.Abduh-M.Âkîf, “Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri”, *Sırat-ı Müstakim*, c.3, sy.74, s. 339 vd.

“Öyle insanlar vardır ki -Allah’a ve âhiret gününe imân ettik- derler ama aslında imân etmemişlerdir”¹¹⁶ âyetinde Mâtürîdî, bu âyetin bazı insanların bu sözü dilleriyle ifade ettiklerinin kalblerindeki kanaatin aksini dile getirdiklerini açıklar.¹¹⁷ “Ağızlarıyla inandık deyip kalpleri imân etmeyenlerden”¹¹⁸ vb. âyetler imânın kalben tasdik değil, sadece dil ile ikrâr etmekten ibaret olduğunu iddia eden görüşleri de reddeder. Mâtürîdî’ye göre bu naslar imânın kalbin tasdiki ile oluştuğunu kanıtlar.¹¹⁹ Doğru algılanan imânın, kişiyi güzel davranışlara sevk etmesi gerekirken sadece dille “inandım” demek, imânın göstergesi olarak yeterli olmamaktadır. Tahkiki imân sahibi bir insan, hem dünyasını hem de âhiretini cennetlere çevirecek bir güce sahiptir. İmânın kâmil mânâda kendinden bekleneni yerine getirmesi, ihtivâ ettiği hakikatlerin yerli yerince kullanılmasına bağlıdır. İmân, davranışların oluşmasına yol açan bir şuur üretir. Bu şuur, ibadetler ve salih amellerle desteklendiğinde güzel ahlâk ve davranışlar olarak tezahür eder. Kalpte olan tasdik davranışlara yansımaları yani imânın sosyal hayatta tezahürleri bulunması beklenir. Mâtürîdî’ye göre inanan kişi iyilikleri işleyen ve kötülükleri de terkeden şahsiyet sahibidir. Kişinin davranışları bu, ya kalbin fiili olur, bu da, “onlar imân ediyorlar” sözünün ifade ettiği gibidir. Veya uzuvların fiili olur. Mâtürîdî’nin düşüncesinde onganların fiillerinin esası ise namaz, zekât ve sadaka gibi psiko-sosyal hikmetlerdir. Allah dünya-âhiret mutluluğu reçetesinin “imân” olduğunu vurgulamaktadır.¹²⁰ İmân edilecek hususlardan biri olan kadere imânın farz olduğunu, kadere imân ediyorum deyip tebelliği ve başarısızlığı kadere yüklemenin hakiki imân olmadığını dile getiren M.Âkîf, yanlış imân anlayışlarına karşı çıkar ve tevekkülün de sebepleri yaparak çalışmak, başarıyı ise Allah’tan beklemenin hakiki imândan olduğunu dile getirir;

*Kader ferâiz-i imâna dâhil âmennâ,
Fakat yok onda senin sapsmış olduğun ma'na.
Ekilmeden biçilen tarla nerde var? Göster!
"Kader" senin dediğin yolda şer'a bühmandır.
Tevekkülün, hele, hüsrân içinde hüsrândır.
Kader: şerâiti mevcut olup da meydanda,
Zuhûra gelmesidir mümkünâtın a'yanda.
Niçin, nasıl geliyormuş, o büsbütün meçhûl;
Biz ihtiyarımızın sûretindeniz mes'ul.
Kader nedir, sana düşmez o sırrı istiknâh;
Senin vazifen ita'at ne emrederse ilâh.
O, sokmak istediğin şekle girmesiyle kader;*

¹¹⁶ Bakara, 2/8.

¹¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 35.

¹¹⁸ Mâide, 5/41.

¹¹⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 35.

¹²⁰ Bkz. Bakara, 2/62, 82; Nisâ, 4/57; Yûnus, 10/64; Rum, 30/15; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 145-6.

*Bütün evâmiri şer'in olur bir anda heder!*¹²¹

"Kadermiş!" Öyle mi? Hâşâ, bu söz değil doğru:

Belanı istedin, Allah da verdi, doğrusu bu!

Taleb nasılsa, tabii netice öyle çıkar,

Meşiyetin sana zulmetmek ihtimali mi var?

"Çalış!" dedikçe şeriat, çalışmadın, durdun,

Onun hesâbına birçok hurâfe uydurdun!

Sonunda bir de "tevekkül" sokuşturup araya,

*Zavallı dînî çevirdin onunla maskaraya!*¹²²

M.Âkîf, gerçek îmânı olanın tevekkül inancı ile ye's yani ümitsizliğe asla düşmeyeceğini,¹²³ Allah'a îmânı olanın bu dünya elindeyken insan gibi yaşamasını, ağlayarak değil çalışarak, ter dökerek dermanları Allah'ın lütuf ve inâyetiyle bulabileceğini dile getirir;

Neden azmin süreksiz, yok mudur Allah'a îmânın?

*Çalış, dünyada insan ol, elindeyken henüz dünya.*¹²⁴

Gözyaşından ne çıkarmış? Niye ter dökmediniz?

Bari müstakbeli kurtarmaya bir azmediniz.

Ye'se hiç düşmeyecek zerrece îmânı olan;

*Sade siz derdi bulun, sonra kolaydır derman.*¹²⁵

Alınır kal'a mı göğsündeki kat kat îmân?

*Hangi kuvvet onu, hâşâ edecek kahrına ram?*¹²⁶

Hikmetli fiillerin yapılmasında birincil şart "îmân" olduğunu söyleyen Mâtürîdî'ye göre Allah "Erkek olsun kadın olsun her kim îmân etmiş olarak dünya ve âhiret için yararlı işler yaparsa işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar"¹²⁷ ifadesinde "îmân etmiş olarak" diyerek amelînin fayda vermesi için îmân şarttır. Yani îmân olmadan yapılan iyi ve güzel işlerin faydası sözkonusu değildir.¹²⁸ Mâtürîdî'ye göre îmân, dünya ve âhirette saadete götüren hüsrândan uzaklaştıran kalbin fiilidir ve bu hikmetli fiil de felâha ereceklerin en önemli özelliğidir. "Onlar, inananlar ve kalpleri Allah'ı anmakla huzura kavuşanlardır"¹²⁹ âyeti bu

¹²¹ Ersoy, *Safahat*, "Fatih Kürsüsünde", s. 254.

¹²² Ersoy, *Safahat*, "Fatih Kürsüsünde", s. 252.

¹²³ Osman Oral, "Mehmet Âkîf Ersoy'un Şiirlerinde Kader ve Tevekkül İnancı", *International Journal of Russian Studies/Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi*, Volume 9/1 January 2016, p.1 vd.

¹²⁴ Ersoy, *Safahat*, "Hatıralar", s. 297.

¹²⁵ Ersoy, *Safahat*, "Süleymaniye Kürsüsünde", s. 286.

¹²⁶ Ersoy, *Safahat*, "Âsım", s. 411.

¹²⁷ Nisâ, 4/124.

¹²⁸ Bakara, 2/25; Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 61, IV, 46.

¹²⁹ Ra'd, 13/28.

hikmeti ifade eder.¹³⁰ M.Âkîf'e göre de kişi, dünya sıkıntı ve meşakkatlerini ancak îmân ile başedebilir, çünkü îmân olmayan gönülde küfür büyük bir yükür:

*İmandır o cevher ki ilahi ne büyüktür,
İmansız olan paslı yürek sinede yükür!¹³¹*

Toplumda geleceğin nesilleri çocuklara îmânın iyi bir şekilde öğretilmesinin önemine değinen M.Âkîf, öğretmenlerin birincil niteliğinin “îmân” olmasının önemini şöyle dile getirir;

*"Muallimim" diyen olmak gerektir îmânlı;
Edebli, sonra liyakatli, sonra vicdanlı.
Bu dördü olmadan olmaz: Vazife çünkü büyük.¹³²*

Tevekkül tembellik değildir, diyen M.Âkîf, Selçuklu ve Osmanlıların îmânın şîârı olan tevekkülü çalışmak ve tembellik etmeden cihad olarak algıladığını, üç kıtada at koşturmasının bunun kanıtı olduğunu yoksa şimdi eldeki vatani bile olmayacağını belirtir. Kur'ân'ı ancak gerçek kader ve tevekkül inancını yaşamakla uyulacağını söyler;

*Tevekkül öyle yaman bir şîâr-ı îmândı.
Ki kahramân-ı fezâil denilse şâyandı.
Yazık ki: Rûhuna zerk ettiler de meskeneti:
Cüzâma döndü, harâb etti gitti memleketi!¹³³
"Allah'a dayandım!" diye sen çıkma yataktan,
Mânâyı tevekkül bu mudur? Hey gidi nâdân!
Ecdadını, zannetme, asırlarca uyurdu;
Nerden bulacaktın o zaman eldeki yurdu?
Üç kıtada, yer yer, kanayan izleri şahid:
Dinlenmedi bir gün o büyük nesl-i mücahid.
Âlem de "tevekkül" demek olsaydı "atâlet",
Miras-ı diyânetle yaşar mıydı bu millet?¹³⁴*

Gönlünü kendi özgür irâdesiyle imana açanlara Allah hidâyet verir yani sebepler yaratıp gönlünü îmâna sevkeder. Göğsün îmâna inşirâhı ve tasdikle kalbin ameli îmân gerçekleşir.¹³⁵ İmân olabilmesi için kişinin kalbinde ve gönlünde hür irâdeye dayalı bir boyun eğişin, teslimiyetin ve tasdik (gönülden kabul edişin) bulunması gerekir.¹³⁶ Mâtürîdî'ye göre mü'min kul

¹³⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VII, 427.

¹³¹ Ersoy, *Safahat*, “Tevhid yahud Feryat”, s.33.

¹³² Ersoy, *Safahat*, “Fatih Kürsüsünde”, s. 267.

¹³³ Ersoy, *Safahat*, “Fatih Kürsüsünde”, s. 256.

¹³⁴ Ersoy, *Safahat*, “Gölgeler”, s.451.

¹³⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, IV, 227.

¹³⁶ Nureddin es-Sâbûnî, *el-Bidaye fi Usuli'd-Din*, çev. Bekir Topaloğlu, Mâtürîdiyye Akâidi, DİB Yay., Ankara, 1995, s.180 vd.

yalnız Allah'a kulluk edip yalnız Allah'tan yardım diler. Kul, hem ibâdetle hem de diğer bütün davranışlarında tevhid ilkesini de uygulamış olur.¹³⁷ Allah'tan başkaları kişiye gerçek mânâda yardım edemediğinden insan Allah'a en temel ihtiyacı olan hava ve su kadar muhtaçtır.¹³⁸ Muhtaç olduğu Yaratıcı'yı zikretmek ve O'na ibâdet, ruha canlılık katar, umudu güçlendirir, rahatlatma ve mutluluk duyguları verir. Stres ve kaygıya sebep olan anlayış ve psikolojiyi giderir. Vahyin gecikmesiyle endişe içerisinde "Rabbin seni unuttu" ifadeleriyle ruhi sıkıntıda olan Hz. Peygamber'e "Andolsun kuşluk vaktine ve sakinleştiği zaman geceye ki Rabbin seni unutmadı ve darılmadı"¹³⁹ denilerek korku-kaygı gerilim tamamen yok edilerek,¹⁴⁰ inanan insanın hiçbir zaman yalnız ve güvensiz olmadığı anlaşılır.¹⁴¹

İmânın aslî rüknü kalbî tasdik olduğundan dinin bütün hükümlerini kalben tasdik eden kimse Allah katında mü'mindir. Dünya hükümlerinin icrası açısından zarûri olan rüknü ise; dil ile ikrâr etmek yani içteki bu imânın dili ile söylemektir. Şöyle de denilir; Tasdikin kendisine has bir yeri vardır; bu özel yer de kalptir, kalpte olanın aksetmesi de dil ile olur; bir bakıma, dil yani lisan, kalbin tercümanıdır.¹⁴² Asr Sûresi'nde hüsrânda olmayı önleyecek hikmetli fiillerin birincisinin "imân" olduğundan Mâtürîdî de kurtuluşa erdiren hikmetli fiiller arasında birinci sırada "tahkiki iman", M.Âkîf de "hakîki imân" der. Bununla yani gönülden tasdik şeklinde kabul edilen imânî ve üzerine binâ edilen diğer imânî esasları da kasederler.¹⁴³ Bireyin zamanın geçmesiyle hüsrân içinde olmayıp hem kendine hem de çevresine yararlı olmasından dolayı dünya ve âhirette mutluluğun reçetesinin "imân" olduğu söylenebilir.

C.2. Salih Amel

Asr Sûresi'nde imândan sonra salih amel yani güzel davranışlar sergileyenlerin zararda olmayacakları bildirilir. Salih amelin, mü'minin özgür irâdesiyle kendisini yüceltmek için seçtiği Allah'ın rızasına uygun dünyada mutluluğa, âhirette de cennete ulaştırın fiil olduğunu söyleyen¹⁴⁴ Mâtürîdî "imân eden ve salih ameller sergileyenlere müjde"¹⁴⁵ âyetinin te'vilinde söz konusu edilen müjde ve dolayısıyla korku ve endişenin ortadan kalkması salih amellere bağlı kılınmıştır, der. Buradaki salih amellerin yerini kalbin amelinin olması ihtimal dâhilindedir. Yani kalbin iştirâki olmadan sadece sözle ifade edilen münâfiğin imanına benzemeyip Allah'a yönelen samimi bir imâna sahip olmaktır.¹⁴⁶ M.Âkîf, "başta imân-ı hakîki geliyor sonra salâh"¹⁴⁷ diyerek imândan sonra salah yani salih ameli dile getirir. Salih amel; kişiye dünya ve âhîret saadetine sağlamaya, Allah'ın rızasını kazanmaya elverişli olan, ıslah edici, yararlı, Allah katında bir değer ifade eden davranıştır.¹⁴⁸ Dünya ve âhirette ceza veya mükâfat konusu olan

¹³⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 19.

¹³⁸ Alexis Carrel, *Dua*, çev. M.Alper Yüçetürk, İstanbul, 2001, s.32 vd.

¹³⁹ Duha, 93/3.

¹⁴⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IX, 191-2.

¹⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XVII, 254.

¹⁴² Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 227, 274.

¹⁴³ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IV, 227, 274; M.Abdulh-M.Âkîf, "Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri", *Sirat-ı Müstakim*, c. 3, sy. 74, s. 339-341.

¹⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XVII, 264.

¹⁴⁵ Bakara, 2/25.

¹⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 61-2.

¹⁴⁷ Ersoy, *Safahat*, "Âsım", s. 404.

¹⁴⁸ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XVII, 319.

her türlü iş ve davranışı ifade eden amele önem veren Mâtürîdî, kişinin felâhu için yaptığı amel-de îmânın önemini Allah'ın açıkça bildirildiğini söyler.¹⁴⁹ Allah için sevmek ve buğzetmek, Kur'ân'ı tedebbür ederek okumak, doğru sözlülük, verilen sözde durmak, emanet ehli olmak, insanları affetmek, Allah'ın verdiği nimetleri Allah yolunda harcamak, fakir ve yoksulları doyurmak, anne-babaya itaat vb. gibi fiiller de salih ameldir.¹⁵⁰ M.Âkîf, gönüldeki îmânın dalgalandıkça dışarıya temiz hislerle inciler gibi güzel amelleri taşıyacağını söyler:

Dalgalandıkça içinden taşan îmân denizi,

*Dökülen hisleri gör: İncilerin en temizi.*¹⁵¹

Âyetlerde amel, tasdik-tekzib gibi kalbi amelleri de kapsayacak şekildedir.¹⁵² İmânı, teslimiyetin en üstün unsuru sayan rivâyetlerin yanında¹⁵³ onu, bir amel, hem de en üstün amel sayanlar da vardır.¹⁵⁴ Kelâm disiplininde amel, îmânla münâsebeti, uhrevî hayata etkisi, kötü amellerin şefaât yoluyla affi veya iyi amellerin irtidat yoluyla boşa çıkması gibi esasa taalluk eden yönleriyle ele alınıp tartışılır.¹⁵⁵ Allah'ın emirlerine itaat etmek gibi ameller de fert ve toplumsal boyutlu ıslah edici, onarıcı, yararlı davranışlar salih amellerdir.¹⁵⁶ İmân olduktan sonra yapılan salih amellerin kişiye her halukârda faydası vardır.¹⁵⁷ Sözelimi anne ve babası ölen yalnız kalmış yetimleri himaye cennete girmeye vesiledir. Hz. Peygamber "*Ben ve yetimi gözetten cennette şöyleyiz*"¹⁵⁸ deyip sonra parmaklarını yumar ve yetimi görüp gözetene yakın, cennette beraber olacağını müjdeler. Salih amel işleyenin öldükten sonra da ecrinin kesilmeyeceği belirtilir.¹⁵⁹ Salih insanlardan olmanın en önemli özelliği Allah tarafından dost edinilmiş olmak ve nebiler, sıddıklar ve şehidlerle beraber olma gerçeğidir.¹⁶⁰ Salih insanlardan olmanın temel şartı, îmân ve salih amel işlemektir.¹⁶¹ Salih ameller; "*Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men eder ve Allah'a îmân edersiniz*"¹⁶² âyetindeki gibi ma'ruf; yani aklın ve vicdanın bildiği şeydir. Münker de aklın ve vicdanın nefret ettiği şeydir. Asr Sûresi'ndeki Allah'a ve Rasüle ve salih amele inanmayanlar hüsrânda olacaklardır.¹⁶³

M.Âkîf'de ister bedene bağlı bir zâhîrî hareket şeklinde tecelli eden, ister rûha âit bir bâtînî vasıf şeklinde göze çarpan her şey sâlih ameldir. O, dînin emrettiği hükümler de ameller çerçevesindedir. Bu esaslar Kur'ânda "mâruf" denilir ve zıddlarına da "münker" denilir. Yâni, "mâruf" olan esaslar akl-ı selimin kabul ettikleri; "münker" olanlar da, onun red ve inkâr ile

¹⁴⁹ Bakara, 2/25, 264; Mâide, 5/93; Tevbe, 9/18; Kehf, 18/30; Araf, 7/147; Muhammed, 47/33.

¹⁵⁰ M.Âkîf-M.Âkîf, "Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri", *Sırat-ı Müstakim*, c.3, sy.74, s.339-341; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, "Amel" mad, s.27.

¹⁵¹ Ersoy, *Safahat*, "Âsım", s. 416.

¹⁵² Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 62.

¹⁵³ Buhârî, "İmân", 18, Müslim, "İmare", 117.

¹⁵⁴ Gazâlî, *İhyâ*, I/116.

¹⁵⁵ Hakîm es-Semerikandi, *Sevad-ı Azam*, y.y, İstanbul, 1989, s.81; Topaloğlu-Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, "Amel" madd, s.27.

¹⁵⁶ Beled, 90/14, 17; Tin, 95/6;

¹⁵⁷ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 216.

¹⁵⁸ Buhârî, "Talak", 25, "Edeb", 24, Müslim, "Zühd", 42.

¹⁵⁹ İbn Mâce, *es-Sünen*, Çağrı Yay, İstanbul, 1981, "Mukaddime", 20.

¹⁶⁰ Bkz. A'râf, 7/196, Nisâ, 4/69.

¹⁶¹ Bkz. Nahl, 16/97; Ankebût, 29/9.

¹⁶² Al-i İmran, 3/110.

¹⁶³ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 319.

karşılıklıdır.¹⁶⁴ İnsanın ruh ve beden ile teşekkül ettiğini belirten M.Âkîf, bedenini yaptığı amellere göre insanın değerlendirildiğini söyler;

İnsan ki onun ruh ile insanlığı kâim,

*Dâim oluyor cisminin âmâline hâdim.*¹⁶⁵

İmân, insanın kalp ve vicdanında gerçekleştirdiği değişiklikleri davranış/amel yoluyla dışa yansıtmayı gerektirir. Düşünce ve kalp alanından eylem ve hareket alanına çıkamamış olan imân meyvesiz bir ağaca benzetilir. Kalpte mevcut olan imân ışığının hiç sönmeden parlaması, giderek gücünü artırması sâlih amellerle mümkün olabilir. Salih amelin hem imânı güçlendirmede üstlendiği rol, hem de mü'minin cehennem azabından kurtularak Cennetlere, nimetlere ulaşmasına aracı olması ve Rabbine karşı kulluk görevini gerçek anlamda yerine getirmesi bakımından önemi çok büyüktür.¹⁶⁶

Dünyada zamanı iyi değerlendiremeyip âhirette hüsrân içinde olan suçluların, Rablerinin huzurunda boyunlarını büküp, “*Rabbimiz! Gerçeği gördük ve işittik. Artık şimdi bizi dünyaya döndür ki, salih amel işleyelim. Biz artık kesin olarak inanmaktayız*” dedikleri vakit, (onları) bir görsen”¹⁶⁷ âyetini Mâtürîdî dünya hayatında kendilerine verilen zamanı hüsrânla sonuçlandıranların hali ve ibret levhasıdır, der ve bu âyette zaman nimetinin hikmetini insanın salih amelle geçirebilmesinin hikmeti ve zamanı değerlendirebilmenin idrâkinin istendiğini belirtir.¹⁶⁸ İmân edip salih amel işleyenler Allah tarafından “yaratıkların en hayırlısı”¹⁶⁹ hidayet ve hayır üzere nimetlenmiş olarak nitelendirilirler.¹⁷⁰ Bir davranışın dünya ve âhirette hüsrân olmaması için fiili işleyen kimsenin imânlı olması gerekir. Âyetlerde imânın, salih amel olmasının şartı ve olmazsa olmazı gibi olduğu anlaşılabilir.¹⁷¹

“*Dosta gidenin yolu gönül içinden gider, bir amel eylemedim, gireyidim gönüle*” sözüyle bir bahane bulup da gönüllere giremekten hayıflanmış XIII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIV. yüzyılın başlarında yaşamış büyük bir Türk şâir ve düşünür Yûnus Emre “*Gelin tanış olalım, işi kolay kılalım, Sevelim sevelelim, dünya kimse kalmaz. Beri gel barışalım yâd isen bilişelim*”¹⁷² sözüyle birbirleriyle tanışan, barışan ve birbirlerini sevgiyle kucaklayan özgür irâdesiyle güzel davranışlar sergileyenlerin mutlulukla yaşayabilmesinin kolaylığına işaret eder.

Mâtürîdî’de Asr Sûresi’nde imândan sonra ikinci sırada salih amel işleyenlerin hüsrânda olmayacağı ifade edilir.¹⁷³ M.Âkîf de, “*başta imân-ı hakikî geliyor sonra salâh*”¹⁷⁴ diyerek insan ömrünün geçmesiyle hüsrândan önleyen kurtuluşa erdiren imân tezâhürü hikmetli fiillerden imândan sonra salih amelin geldiğini söylemektedir.

¹⁶⁴ M.Abduh-M.Âkîf, “Asr Sûre-i Celilesinin Tefsiri”, *Sırat-ı Müstakim*, c. 3, sy.75, s. 355-7.

¹⁶⁵ Ersoy, *Safahat*, s. 46.

¹⁶⁶ Osman Oral, “İmanın Sosyal Hayatta Tezâhürleri, Doğruluk, Güzel ahlâk, Sevgi ve Kardeşlik”, *Bilimname*, sy. 27, 2014/2, s. 159-175.

¹⁶⁷ Secde, 32/12.

¹⁶⁸ Bkz. Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XI, 275-6.

¹⁶⁹ Beyyine, 98/7.

¹⁷⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XVII, 290.

¹⁷¹ Bkz. İbrahim, 14/18; Nur, 24/39.

¹⁷² Mustafa Tatcı, *Yûnus Emre Külliyyatı, Yûnus Emre Divanı İnceleme*, H Yay. İstanbul, 2008, s.27 vd.

¹⁷³ Asr, 103/3; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, XVII, 258, 268, 319.

¹⁷⁴ Ersoy, *Safahat*, “Âsım”, s.404.

C.3. Hakkı ve Sabrı Tavsiye

Mâtürîdî'ye göre Asr Sûresi'nde “birbirlerine hakkı tavsiye edenler ve birbirlerine sabrı tavsiye edenler hüsrânda değillerdir”¹⁷⁵ denilerek sosyal varlık olarak yaratılan insanın toplumdaki görevi hatırlatılır. İmân edip salih amel işleme yolunda olan mü'min, çevresine yararlı olma konusunda adım atmasının önemine işaret edilir. Bu adımlardan akla ilk gelenler; hakkı ve sabrı tavsiye etmek olduğundan bu ikisi öne çıkarılmıştır.¹⁷⁶ M.Âkîf, Asr Sûresi'ndeki kurtuluşa erdiren hikmetli davranışları; imân ve salih amel olarak sayar ve şöyle der:

Sonra Hak, sonra sebat, işte kuzum insanlık,

*Dördü birleşti mi yoktur sana hüsrân artık.*¹⁷⁷

Toplum hayatında bireylerin birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye etmeleri istenir. Çünkü din; Allah, Kitabı, Rasûlü, mü'minlerin yöneticileri ve tüm müslümanlar için nasihattir.¹⁷⁸ Birey ve toplum hayatında gerçeğe, hakîkate, doğruluğa uygun tutum ve davranışlar olan el-Hak, Esmâü'l-Hüsna; Allah'ın en güzel isimlerinden de biridir.¹⁷⁹ Yani bizzat ve sürekli olarak var olan, gerçekliği mevcut bulunan, varlığı ve ulûhiyeti fiilen tahakkuk eden Allah'tır.¹⁸⁰ Hak, varlığı kesin olan, mutlak gerçek, hikmete uygun olarak icat eden anlamlarından dolayı Allah'ın bir ismi veya sıfatıdır.¹⁸¹ Bir âyette, “görünen ve görünmeyen âlemlerin sahibi” mânasındaki el-Melik¹⁸² ismiyle birlikte kullanılırken¹⁸³ bazı âyetlerde, 99 isim listesinde yer almayan “besleyip geliştiren” anlamındaki Rab,¹⁸⁴ ulûhiyeti veya adâleti apaçık anlamındaki el-Mübin,¹⁸⁵ gerçek dost ve yardımcı¹⁸⁶ mânasındaki Mevlâ isimleriyle muhtevâ zenginliği de kazanır. Mâtürîdî'ye göre “Hak” kelimesi haberler hakkında zikredilirse onunla kastedilen şey sıdk yani haberin gerçeğe uygun olmasıdır. Eğer hak kavramı hükümlerle ilgili olarak zikredilirse, o zaman kastedilen mânâ adâlettir. Sözlerle ilgili olarak zikredilirse sözde isâbet etme anlamına kullanılır. Şâyet hak kavramı yerlerin ve göklerin yaratılışı ile ilgili olarak zikredilirse o takdirde hak kavramı ile kastedilen mânâ hikmettir.¹⁸⁷ Hakkı tavsiye etmek, dine âit ilim ve ameli tümüyle kapsar. Kulun görevi gerçeğin, hakkın, doğrunun yanında olmak, Hak Teâlâ'nın hürmetine hakkı üstün tutmaktır. M. Âkîf bu hakîkatı şöyle dile getirir;

Halıkın nâ-mütenâhi adı var, en başı: Hakk,

Ne büyük şey kul için hakkın elinden tutmak!

Müslüman hakka zâhir olmaya her an mecbur,

¹⁷⁵ Asr, 103/3.

¹⁷⁶ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, XVII, 319.

¹⁷⁷ Ersoy, *Safahat*, “Âsım”, s.404.

¹⁷⁸ Müslim, “İman”, 95; Buhârî, “İman”, 42.

¹⁷⁹ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, “Hak” madd.

¹⁸⁰ Ebû Hamid el-Gazâlî, *Esmâü'l-Hüsna Şerhi*, çev. M.Ferşat, Ferşat Yay, İstanbul, 2005, s. 150-1.

¹⁸¹ Bkz. Enâm, 6/62; Yûnus, 10/30, 32; Hac, 22/62.

¹⁸² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 278, XVII, 399; Fahreddin er-Râzî, *Levâmiu'l-Beyyinât Şerhu Esmâillâhi Teâlâ ve's-Sıfât*, Mısır, 1905, s. 130 vd.

¹⁸³ Bkz. Tâhâ, 20/114.

¹⁸⁴ Yûnus, 10/32; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VI, 39; Abdülkahir el-Bağdâdî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, Râşid Efendi Kütüphanesi, Kayseri, trs, nr. 497, varak: 116b-117a.

¹⁸⁵ Bkz. Nûr, 24/25.

¹⁸⁶ Bkz. Enâm, 6/62; Yûnus, 10/30; Mevlahümü'l-Hak; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV, 108.

¹⁸⁷ Meselâ bkz. Yûnus, 10/5; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VI, 11.

*Sarsılır varlığı, göstermeye başlarsa fütûr.*¹⁸⁸

Hakikat ve gerçeklerin hâkim olması için canı pahasına mücâdele etmenin gereğini dile getiren M.Âkîf, hakkı müdâfaa ederken canın verilmesinin Hz. Hamza'nın Uhud savaşındaki şehidlik derecesine ulaşabileceğini, zâlim sultana hakkı, hakîkatı ve doğruyu söylemenin de Hz. Peygamber'in hadisinde buyrulduğu gibi "en büyük ve faziletli cihad"¹⁸⁹ olduğunu dile getirir;

Hamza'dan sonra gelen şanlı şehid ancak odur.

Hak için can verenin pâyesi elbet bu olur.

Hakkı bir zâlîme ihtar, o ne şahane cihad!

*"En büyüktür" dedi Peygamber-i paki'ze-nihâd.*¹⁹⁰

Mâtürîdî'ye göre insanı hüsrândan kurtaran psiko-sosyal hikmetli davranışlardan biri de itaate devam etme konusunda gösterilen dayanıklılık; günah işlemekten kendini tutmak ve belâyâ karşı sebat olan "sabır"dır.¹⁹¹ Allah'ın en güzel isimlerinden biri es-Sabûr; "günahkârları cezalandırma konusunda acele etmeyip te'hir eden lütfuyla muâmele eden Yüce Allah"¹⁹² tır.¹⁹³ Sabır, kendisine emanet olarak verilen can, mal ve evlat gibi kaybettiği şeyden ötürü nefsi sızlanmadan alıkoymaktır.¹⁹⁴ Allah'ın bu niteliklerinin kullarda olmasının erdem olduğunu dile getiren Hz. Peygamber'e göre insanlar Allah'a ortak koşup denginin ve çocuğunun bulunduğunu söyledikleri halde Allah yine de insanları lütfuyla rızıklandırmakta, kendilerine sıhhat ve âfiyet vermektedir.¹⁹⁵ En büyük belâ ve musîbetlere duçar olan Peygamberler olmuş,¹⁹⁶ nebiler, sabır ve şükür konusunda en önde insanlığa örnek olmuşlar. Hem hâl diliyle hem de sözleriyle hak ve hakîkatı ve sabrı tavsiye etmişlerdir.¹⁹⁷ Sıkıntı, hastalık ve zorluklara sabretmek övülür.¹⁹⁸ Birey ve toplum hayatında başa gelen olaylara sabrın da bir başkasına sabır tavsiye de övülen erdemli davranışlardan olduğu söylenebilir. Böylece sabır, nefsi telaştan, dili şikâyetten, organları çirkin davranışlardan koruma, nimet haliyle mihnet hali arasında fark gözetmeyip her iki durumda sükûnetini muhafaza etme, Allah'tan başkasına şikâyette bulunmamadır.¹⁹⁹ Stress, sıkıntı ve zorluklara karşı sabretmek esastır. Ümid, azm ve sabır da stresi mutluluğa dönüştüren anahtardır.²⁰⁰ Allah, Hz. Âdem'i ağaca yaklaşmamakla imtihan ettiği gibi,²⁰¹ insanı da her hal ve durumda sabır ve şükürle imtihan eder. Bu imtihan kulun belâ ve musîbetlere sabır, nimetleri kabule karşı da şükürle gerçekleşir.²⁰²

¹⁸⁸ Ersoy, *Safahat*, "Âsım", s.404.

¹⁸⁹ Ebû Davud, "Melahim", 17; Tirmizî, "Fiten", 13.

¹⁹⁰ Ersoy, *Safahat*, "Âsım", s.405.

¹⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II, 521-1.

¹⁹² Bağdâdî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, vr. 128a-129a; Gazâlî, *Esmâü'l-Hüsna*, s. 183.

¹⁹³ Tirmizî, "Daavat", 82; Buhârî, "Daavat", 68; Müslim, "Zikir", 5.

¹⁹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I, 283.

¹⁹⁵ Buhârî, "Edeb", 71, "Tevhid", 3; Müslim, "Münâfikin", 49-50.

¹⁹⁶ "İnsanların en çok musibete uğrayanları evvela nebilerdir..." Buhârî, "Merda", 3, Tirmizî, "Zühd", 57.

¹⁹⁷ Mâtürîdî, *Tevhid*, s. 176-185; Nesefî, *Tabsıra*, II, 14-5.

¹⁹⁸ Bkz. Bakara 2/177.

¹⁹⁹ Âsım Efendi, *Kamus Tercümesi*, haz. Rizeli H.Hilmi Efendi, Bahriye Matb, İstanbul, 1305, II, 458-9.

²⁰⁰ Bkz. Nevzat Tarhan, *Mutluluk Psikolojisi Stresi Mutluluğa Dönüştürmek*, İstanbul, 2004, s. 150 vd.

²⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I, 447.

²⁰² Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VI, 12.

M.Âkîf, hastalık, musîbet ve felaketler karşısında sabretmenin bir erdem olduğu hakkında “*Asıl felâkete sabreyleyenler insandır*”²⁰³ diyerek her hal ve durumda sabretmenin insanî erdem olduğunu vurgular. Mâtürîdî düşüncesinde insan birey ve toplum hayatında fakirlikle, musîbetlerle, nefislere gelen belâlarla sınanır.²⁰⁴ İmtihanın hikmeti de insanı acziyetini hissettirip sabretmeye dolayısıyla yaratıcıya şükretmeye yönlendirmektir.²⁰⁵ Birey ve toplumları felâkete sürükleyen nefis âfet ve hastalıklarından,²⁰⁶ Allah’ın yardımı ile sabır, tevazu, cömertlik ve kanaat gibi psiko-sosyal unsurlarla²⁰⁷ ve nefisle mücadele edip kazanan nebileri örnek almakla nefsin arzularına boyun bükmeyp sabredebilmek mümkündür.²⁰⁸ Birey ve toplum hayatında nefis terbiyesi ve psiko-sosyal tutum ve davranışlar ve sabır tavsiye konusunda nebilerden örnekler alınmalıdır. Sıkıntıya, belâ ve güçlülere karşı sebat gösterip bunların ortadan kalkacağına inancıyla birey ve toplumda hareket etmek anlamındaki sabırla,²⁰⁹ sebat gösterip dayanıklı ve kararlı olmak mânâsındaki azim birbirinden ayrılmayan iki kavram gibidir.²¹⁰ Allah, sabreden kuluna bu fiili sayesinde üç türlü mükâfat vaat eder. 1-Kulu manevî arındırır ve bağışlar. 2-Kulun teslimiyeti sayesinde ikrâm ettiği özel rahmeti. 3-Sabreden kuluna Allah’ın hidâyet etmesidir.²¹¹

Hastalıklarda bütün tedâvi yollarına tevekkül çerçevesinde başvurduktan sonra çâresi bulunmadığında sabır ve metânet tavsiye edilir.²¹² Başa gelen hastalıklara sabretmek mükâfat kazandırır. Hz. Peygamber gözlerini kaybeden kişinin sabrettiği takdirde sabrın karşılığı olarak Allah tarafından cennete girme mükâfatı verileceği,²¹³ hastalıklara sabredildiğinde sonbaharda ağaçların yapraklarını döktüğü gibi günahların dökülüp temizleneceği dile getirilir.²¹⁴ Bu bağlamda büyük mükâfat ve ecir olan sabrı yerine getirmemek ve bu güzelliği diğer insanlara tavsiye etmemenin sonucu hüsrândır. “*Ey imân edenler. Sabredin, kararlılıkla yarışın*”²¹⁵ âyetine göre mü’minler Allah’ın onlar için razı olduğu dinlerinde yani İslam’da sabır ve sebat göstermekle emrolunmaktadırlar. Sabır, itaate devamda gösterilen sebatır, günah işlememekte nefsin tutmak, belalara karşı dayanıklı olmaktır.²¹⁶

Mü’minde şartlar ve durumlar ne olursa olsun imânında kesin bir sebat ve azim olmalıdır. Yaşadığı zamanın her halini hüsrân olmaktan çıkarıp hayra döndürmenin mümkün olduğunu söyleyen Hz. Peygamber: “*İman edenin durumu ne ilginçtir. Her hâli kendisi için hayırlıdır. Bu durum yalnız mü’min kişiye mahsustur. Başına sevinecek bir hal geldiğinde şükreder; bu onun için hayır olur. Başına bir sıkıntı, zorluk geldiğinde ona sabreder; bu da onun için hayır olur*”²¹⁷ der, muhtemelen zamanın geçmesiyle hüsrânda olmamak için sabır ve şükürün önemine işâret

²⁰³ Ersoy, *Safahat*, s. 66.

²⁰⁴ Furkan, 25/20; Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, X, 238.

²⁰⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtü Ehli’s-Sünne*, V, 77.

²⁰⁶ Ebû Ali Muhammed b. Yakup İbn Miskeveyh, *Tehzibu’l-Ahlak*, çev. Abdulkadir Şener vdğrl, Ahlakı Olgunlaştırma, Ankara, 1983, s.197 vd. 215 vd.

²⁰⁷ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay, İstanbul, 2004, 12, 54, 83 vd.

²⁰⁸ Ebûbekir er-Râzî, *et-Tıbbu’r-Ruhâni*, çev. H.Karaman, Ruh Sağlığı, İz Yay, İstanbul, 2008, 86 vd.

²⁰⁹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II, 521-1.

²¹⁰ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II, 505-6; Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, IX, 133-4.

²¹¹ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, I, 285-6.

²¹² Tirmizi, “Tıbb”, 35.

²¹³ Buhâri, “Marda”, 7.

²¹⁴ Tirmizi, “Tıbb”, 35.

²¹⁵ Al-i İmran, 3/200.

²¹⁶ Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, II, 521-2.

²¹⁷ Müslim, “Zühd”, 64.

eder. Bir başkasına hakkı ve sabrı tavsiye etmek karşısındakine olaylar karşısında psikolojik destek vermektir. Bu durum, hem kendi nefesine nasihat hem de karşı tarafa moral olması açısından da önem arzeder. Sadaka-i câriye yani devam eden sadaka hükmüne geçer, Allah da sabır tavsiye edenleri ve sabırlı olanları sever.²¹⁸ Kişi, îmân etmek ve amel işlemek, kötülük ve batıl inançlardan uzaklaşmak, dini düzgün öğrenmek, her işinde hak ve sabır ekseninde hareket etmekle zamanın geçmesiyle hüsrândan kurtulduğu gibi hayatını mutlu da yaşar.²¹⁹

Âkîf'e göre hüsrândan kurtulmak isteyen her toplumun hayrı tavsiye etmek, şerden korunmak yahut birbirine hakkı, birbirine sabrı tavsiye etmeyi yapması gereklidir.²²⁰ Hz. Peygamber bir rivâyette kötülük karşısında doğruyu, hakîkatı ve sabredebilmeyi ve tavsiye etme îmân ile ilişkilendirir. "İçinizden biri bir kötülük görürse onu eliyle, buna gücü yetmezse diliyle değiştirsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle buğzetsin. Bu ise îmânın asgari gereğidir"²²¹

Sabır, pozitif psikoloji yaklaşımına göre güçlü bir kişilikte bulunması gereken, psikolojik iyi oluşa olumlu etki yapan, kendini gerçekleştirmiş bireyin özelliklerinden biridir. Sabrın pozitif psikolojide karakter gücü kabul edilen maneviyat ve dindarlık üzerinde de güçlü bir etkisi vardır. Bir duygu olmanın ötesinde bilişsel yönden temellendirilip davranışa dönüştüğü ve tutumlaştığında karakter gücü olan sabır, hem manevî gelişimi hem de bireysel gelişimi desteklemek suretiyle psikolojik iyi oluşa katkı sağlar. Sabır, her türlü zorluk, tehdit ve kayıp karşısında dayanma, direnme, göğüs germe ve sonucu bekleme eğilimi, duygusal, bilişsel, davranışsal boyutlarda yaşanan çözümleyici psikolojik bir süreç ve başa çıkmaya yardımcı bir tutumdur.²²² Haramlardan uzak durma ve dinî görevlerin ifasında tahammül gösterme şeklindeki sabır farz. Dinen mekruh olandan uzak durma şeklindeki sabır mendup; can, mal ve namusun saldırıya uğraması karşısında, ayrıca gereksiz yere açlığa, susuzluğa katlanma anlamındaki sabır haram; bedenine zarar verecek derecedeki acılara katlanma şeklindeki sabır mekruh; dinen yapılmasında bir sakınca olmayan konularda sabır göstermek de mübahtır.²²³ Sabır ve namaz ile Allah'tan yardım istemek kulun görevidir. Allah sabır ve namaz ile saygıdan kalbi ürperenler dışında herkese zor ve ağır gelen bir görevi hüsrânda olmamak ve saadeti isteyen kulların yapmasını ister.²²⁴ Allah'ın nimet verdiği zenginın övülmesi varlıktan, fakirin övülmesi yokluktan dolayı değil; her ikisinde de övgüye lâyık olan varlığın ve yokluğun hakkını verebilmeleri, sabır ve şükür yapabilme irâdesi göstermeleridir. Allah sabreden nebisini ve sıkıntı ve hastalıklara sabretmeyi övmektedir.²²⁵ Hz. Eyyüp gibi hastalık ve musibetlere sabredebilme erdemini arzulayan Müslüman Türk âlimi Hoca Ahmet Yesevî (ö.562/1166) "Allah söyledi: "Canı verdim taat kıl, Yüz bin bela sana salsam takat kıl, Belasına sâbir olup yürümeyim mi?"²²⁶ diyerek hayatta başa gelen belâ ve musibetlere karşı sabrın önemine işaret eder. Ulü'l-azm peygamberler, azim sahibi, kesin kararlı, sabır, sebat ve karar sahibi, aldıkları ağır görev ve yükledikleri sorumluluk

²¹⁸ Bkz. Âl-i İmrân, 3/146.

²¹⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Tenzîhu'l-Kur'ân Ani'l-Metain*, Darü'n-Nahda el-Hadise, Beyrut, trs., s. 238.

²²⁰ M. Abduh-M. Âkîf, "Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri" *Sırat-ı Müstakim*, c. 3, sy. 77, s. 388-390.

²²¹ Müslim, İman 78.

²²² Mebrure Doğan, *Sabır Psikolojisi*, Çamlıca Yay, İstanbul, 2016, s. 7 vd.

²²³ Ebû Hamid el-Gazâlî, *İhyâ-u Ulumi'd-Din*, Bedir Yay, Ankara, 1974, IV, 68-9; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Uddetü's-Sâbirîn ve Zahîretü's-Şâkirîn*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, trs, s. 30-1.

²²⁴ Bkz. Bakara, 2/45.

²²⁵ Bkz. Bakara 2/177; Sa'd, 38/44.

²²⁶ Hayati Bîce, *Hoca Ahmet Yesevî ve Divân-ı Hikmet*, TDV. Yay, Ankara, 1993, s. 210, Hikmet-188.

karşısında herhangi bir yılgınlık göstermeden dini insanlara tebliğ görevini yerine getiren, bütün zorluklara göğüs germede azim ve sebat gösteren nebilerdir.²²⁷ Allah, azim sahibi nebilerin sabretmesi Hz. Peygamber'in de sabretmesini ister.²²⁸ M.Âkîf'e göre birey ve toplum hayatında her durumda sabır ve azim olmalıdır. Çünkü azim ve sabır konusunda nebiler ve Allah dostlarının örnek alınması tavsiye mahiyetindedir;

*Âtiyi karanlık görerek azmi bırakmak,
Alçak bir ölüm varsa, eminim, budur ancak.²²⁹
Şedd-i rahl et, durmayıp git, yolda kalmaktan sakın!
Merd-i sahib-azm için neymiş uzak, neymiş yakın?
Hangi müşkildir ki himmet olsun, asan olmasın?
Hangi dehşettir ki insandan hirasın olmasın?
İbret al erbab-ı ikdamın bakıp asarına.²³⁰*

Peygamberler verilen nimetlere karşı şükürün nasıl yapıldığını gösterdikleri gibi başa gelen belâ ve musîbetlere karşı sabrın gösterilmesinde de örnek, rehberdirler.²³¹ O halde hakkı ve sabrı tavsiye nebilerin ve salihlerin ameli olmaktadır.²³² M.Âkîf, îmânın iki temel taşı olan sabır ve tevekkül inancının güçlü îmân sahibi kişilerin yolu olduğunu belirtir. Allah Hz. Peygamber'e sabır, sebat ve azimle hareket etmesini emrettiğine göre kulun bundan dersler çıkarması esastır. Âkîf'e göre eğer bunlar iyi anlaşılmazsa ne dünya ne de dinin ortada kalacağını, bunun anlaşılabilir insanlara düzgün bir şekilde anlatılması da gerekmektedir;

*Verip karârı da azm eyledin mi... Durmayarak,
Cenâb-ı Hakk'a tevekkül edip yol almaya bak.
Demek ki: Azme sarılmak gerek mebâdîde;
Yanında bir de tevekkül o azmi teyîde.
Hülâsa, azm ile me'mûr olursa Peygamber;
Senin hesâbına artık, düşün de bul, ne düşer!
Şerîatin ikidir en muazzam erkânı;
Kimin ki öyle müzebzeb değildir îmânı;
Ayırmaz onları, bir addedip tevessül eder,
Açıkça söyleyelim: Azm eder, tevekkül eder:
Ne din kalır, ne de dünya bu anlaşılmazsa,*

²²⁷ Bkz. Ahzâb, 33/7; Şûra, 42/13.

²²⁸ Ahkaf, 46/35.

²²⁹ Ersoy, *Safahat*, "Hakkın Sesleri", s.207.

²³⁰ Ersoy, *Safahat*, s.39.

²³¹ Al-i İmran, 3/200; En'am, 6/34.

²³² Bkz. Tövbe, 9/72; Ra'd, 13/23; Nahl, 16/31; Kehf, 18/31; Meryem, 19/61; Taha, 20/76; Fatır, 35/33; Sa'd, 38/50; Gafir, 40/8; Saff, 61/12; Beyyine, 98/8.

*Hem anlayın bunu artık, hem anlatın nâsa.*²³³

İçbenliği geliştirme yani nefis terbiyesi insanın akıl yardımı ve özgür irâdesiyle sabırla yapabileceği güzelliştir.²³⁴ Arzu ve isteklerine veya öfkesine hâkim olabilmek yani sabretmek ve hakkı, gerçekleri ve sabrı tavsiye etme îmân ehlinin özelliği olmalıdır.²³⁵ Mâtürîdî'ye göre sabır ve îmân birçok yerde aynı anlamda kullanılır.²³⁶ Çünkü îmân, günahlara dalmamak ve itaat üzere sabretmektir. Her itaat de salih ameldir.²³⁷ Sabır, şehvet ve lezzetlerden nefsi tutmak, şükür ise bunları hayır yolunda kullanmaktır. Sabır, kişinin musîbetler karşısında telaşa kapılmadan güçlü olması, her şeyin Allah'tan geldiğinin bilinci ile tahammül edip dayanma gücü göstermesidir. İmân eden kişinin başına gelen her şey bir gizli sebebin bir hikmetin gereği olduğundan belâ ve musîbetleri kabul sabır, nimetleri kabul etmek de şükürdür.²³⁸ Böylece hakkı ve sabrı tavsiye etmek, îmân tezâhürü hikmetli fiilleri de tavsiye etmektir. Bu fiilleri yapanların kurtulacağı ve ebedi hayat cenneti elde edebileceği söylenebilir.

Yûnus Emre, gönlü sevgi ve aşk ekseninde yani îmânlı olanlara “*Doğruluk elbiseni o vakit gıyesin ve aydına, halka, herkese doğruluk tavsiye edesin*” der. Yine O, “*Cümleler doğrudur sen doğru isen, doğruluk bulunmaz sen eğri isen, sen doğruysan, herkese doğru dersin, sen eğri isen doğruluk bulunmaz*”²³⁹ diyerek birey ve toplum hayatında psiko-sosyal tutum ve davranışlar olan doğruluk ve güzellikleri tavsiye etmenin önemine dikkat çeker. M.Âkîf'e göre her halükârda mü'min bireyin azim, sabır ekseninde ümitsizliğe düşmeden toplumda hayat bulması esastır. İnsanların azim ve sabırla yaşadığı gerçeğini şöyle dile getirir;

Âlemde ziya kalmasa, halk etmelisin, halk!

Ey elleri böğründe yatan, şaşkın adam, kalk!

Herkes gibi dünyada henüz hakk-ı hayatın,

Varken, hani herkes gibi azminde sebatın?

Ye's öyle bataktır ki: Düşersen boğulursun.

Ümmide sarıl sımsıkı, seyret ne olursun!

Azmiyle, ümidiyle yaşar hep yaşayanlar.

*Me'yus olanın ruhunu, vicdanını bağlar.*²⁴⁰

M.Âkîf'in düşüncesinde bütün rezilliklerin ve kötülüklerin hepsinin asıl sebepleri araştırılsa ya sabrın zaafında yahut yokluğundan olduğu anlaşılır. Bütün faziletler de tek tek sayılsa ve faziletlere kan ve can veren kaynağı araştırılsa yine sabra varılır. Hak, ilmin medâr-ı hayatıdır. İtmi'nan onunla hâsıl olur. Ve akıl, onunla yakîn sâhasına varır. Sabır bütün faziletleri faa-

²³³ Ersoy, *Safahat*, “Fatih Kürsüsünde”, s.257.

²³⁴ David Krech-Richard S.Crutchfield, *Sosyal Psikoloji, Teori ve Problemler*, çev. Erol Güngör, Ötüken Yay, İstanbul, 1980, s. 225 vd.

²³⁵ Yakup b. İshak el-Kindî, *el-Hile li-Def'i'l-Ahzân*, terc. M.Çağrı, İstanbul, 1998, s.59, 63 vd.

²³⁶ Hud, 11/11.

²³⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, V, 137, XVII, 216.

²³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, VI, 12; *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, I, 234, II, 432, V, 282.

²³⁹ Tatçı, *Yûnus Emre*, s.27 vd; Yûnus Emre, *Risâletü'n-Nüşhiyye*, TDV. Yay, Ankara, 1994, s.34 vd.

²⁴⁰ Ersoy, *Safahat*, “Hakkın Sesleri”, s. 208.

liyete geçirir, bütün kötülükleri def eder ve bütün iyiliklere varlık verir. Bu kadar kıymetli iki esas, insanların başarabilecekleri en değerli işler arasında, herhalde en fazla anılmağa lâyıktır. Çünkü herkesin dikkatini bunların üzerinde toplamak ve herkesi bilhassa bu iki esasa tutunmağa teşvik etmek bu sâyede mümkün olur.²⁴¹

Mâtürîdî'ye göre bir kimsenin başına belâ ve musibet iner de ona sabrederse bunda dört haslet olur: 1-Kazandığı kötülükler Allah'ın rahmet ve lütfuyla örtülür. 2-Kulluğu ve başkasının kendisi üzerindeki mülkiyetini idrâk eder, âcizliğini bilir. 3-Musibetleri izleyen sevap ve daimi nimet içinde olur. 4-Nimeti şiddetten ayırır. Çünkü şiddet sebebiyle nimetin kadru kıymeti daha iyi idrâk edilir, bilinir.²⁴² Bu düşüncesiyle Mâtürîdî'nin belâ ve musibetlerin hikmetini de açıkladığı söylenebilir. “*Ancak sabredip salih amel işleyenler böyle değildir. İşte onlar için bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır*”²⁴³ âyetiyle sabredip salih amel işleyenlerin sonları hüsrân değil büyük mükâfattır. “*Sonra da iman edenlerden olup birbirine sabrı tavsiye edenlerden, birbirine merhameti tavsiye edenlerden olanlar var ya, işte onlar âhiret mutluluğuna erenlerdir.*”²⁴⁴ Yani sabırla, merhametle iyiliği emir, kötülükleri nehyedenler, İslâm akîdesini birbirlerine tavsiye eden birey ve toplumlar hüsrânda olmayacaklardır.²⁴⁵ En büyük kayba uğrayanlar hem kendilerini hem de âile bireylerini kıyamet gününde hüsrâna sürükleyenlerdir.²⁴⁶ Aklını kullanan Müslüman bireyin kendisi hak ve hakikat üzere, sabır niteliği ile olduğu gibi bir başkasına da tavsiye etmesi, hem kendi nefesine hem de başkalarına faydalı olmasından dolayıdır. İnsan irâdesini, temyiz kabiliyeti olarak da tanımlayan Mâtürîdî, böyle bir yaratılışa sahip olan insan, sahip olduğu bu yetiden dolayı Allah tarafından fert ve toplum düzeyinde müspet fiilleri benimseme, özümseme ve amel-ahlâk olarak uygulamaya çağrılmaktadır.²⁴⁷

Mâtürîdî düşüncesinde, imân konusunda bile zorlama olmadığı, zorla kabul ettirme olmadığına göre dünya işlerinde özgür irâde dışında zorlamanın asla olmaması esastır.²⁴⁸ Mâtürîdî'ye göre “*Bir millet, kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumlarını değiştirmez*”²⁴⁹ kuralıyla toplumun irâdesine önem atfeder. Toplumdaki fertler, iyilikleri emretme ve özgür irâdeleriyle hayata geçirebilme, kötülükleri de imkânları ölçüsünde engel olabilmeye, iyilikleri, hakkı ve sabrı tavsiye ile toplumun ortak paydaları da değişebilmektedir. Böylece Allah fert planında olduğu gibi toplum planında da fiillerin özgür irâdeyle yapılmasına önem vermektedir.²⁵⁰ Birey ve toplum hayatında kişi hakkı yani doğruluğu ve sabrı önce kendi nefsinde uygulamalı, hâl diliyle çevresine göstermelidir. Her fert, hak yolunu tutup kendini bizzat düzeltince, başkasına örnek olması, kurtuluş ve hidâyetinin diğerine bulaşması nisbeten kolay olur. Allah elçileri nebiler hâl diliyle de topluma örnek olmuşlar, tebliğ yapmışlardır. Hz. Peygamber fertlerin duyarlı olmasının önemini gemi örneğiyle şu şekilde açıklar: “*Allah'ın yasakladığı sınırları koruyan ile korumayan kimsenin misali, bir gemide kur'a ile yerlerini belirleyen kimseler gibidir. Bazıları geminin üst katına, bazıları ise, geminin alt katına yerleşirler. Alt katında olanlar,*

²⁴¹ M.Abduh-M.Âkîf, “Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri” *Sırat-ı Müstakim*, c. 3, sy. 75, s.355-7.

²⁴² Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VIII, 179.

²⁴³ Hud, 11/11.

²⁴⁴ Beled, 90/17-18.

²⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 216.

²⁴⁶ Şura, 42/45; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XIII, 207.

²⁴⁷ Mâtürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 282.

²⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, II, 160.

²⁴⁹ Ra'd, 13/11.

²⁵⁰ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, VII, 398-9.

susadıkları zaman üst kattakilere uğrayarak, “kendi bulunduğumuz kattan bir delik açsak ve üst kattakilere gidip gelmekle rahatsız ederek zarar vermesek” derler. Eğer üst kattakiler, onları bu istekleriyle baş başa bırakırlarsa, hepsi birlikte batmaya mahkûmdur. Eğer onlara engel olurlarsa, hem onlar hem de kendileri kurtulur.”²⁵¹

Asır Sûresi'ndeki hikmetli fiillerin tavsiyesi bu rivâyetteki gerekçeyle önemli olduğu düşünülebilir. Hz. Peygamber sosyal hayatta bireylerin, “*emretme veya münkerden sakındırma veyahut da Allah'ı zikretmek gibi hususlar hariç, insanoğlunun bütün sözleri lehine değil aleyhinedir*”²⁵² der, onun zararına olacağını vurgular. Bu durum Asr Sûresi'ndeki bu dört fiili yani îmân, salih amel, hakkı ve sabrı tavsiye etmenin önemine de işâret eder gibidir. Yine Hz. Peygamber, inanan insanın toplumda bir bina gibi diğer insanlarla kenetlenen, dertleriyle dertlenen kişi olduğunu,²⁵³ diğer insanların aynası gibi empatî yapması gerektiğini, bir başkasının ayıbını düzeltmesini, ziyânını ve helâkini önlemesini, korumasını ve ihtiyaçlarını görmesi gibi amellerin îmânın tezahürü fiillerden olduğunu da söyler. Böyle kişilerin ayıp ve günahlarını da Allah'ın kıyamet günü örteceği veya affedeceği müjdesini de verir.²⁵⁴ İslâm hayat dini olduğundan azim, sebat ve sabır gibi özellikleri toplumun diğer fertlerine tavsiye etmek kulun görevidir. M.Âkîf İslâm'ın fert ve toplum hayatına yönelik yönünü şöyle dile getirir;

Ah o din nerde, o azmin, o sebatın dini;

*O yerin gökten inen dini, hayatın dini.*²⁵⁵

Sosyal hayatta kötülüklerin alabildiğine yayıldığını gördükleri halde, ağızlarını açmayan, kötülüklerin önünü almak için gayrette bulunmayan bir millet, hangi kurtuluşa lâyık olabilir? Kötülükler ise, fertlerin bozulmasına ve milletlerin çökmesine sebep olur. Birbirine hakkı tavsiyeye, birbirine sabrı tavsiyeye iki esas dâhil olur ki, biri mârûfu emir, diğeri münkeri nehiydir. Hak ile hakka davette bulunan birey bâtıldan nehy etmedikçe bu vazifeyi gerçek mânâda ifâ etmiş sayılmaz. Salih amelleri yapmada güçlüklerine sabr ile tavsiyede bulunan kişi rezil fiillerin kötülüklerini, güzel işlerin bırakılmasından husûle gelecek neticeleri anlamadıkça ve göstermedikçe maksada varamaz. Fertlerinden her biri elinden geldiği derecede bu farzı edâ etmeyen bir millet için, dünya ve âhirette ziyândan kurtulmağa imkân yoktur.²⁵⁶ İnsanlar arasına yani toplum hayatına karışan ve halkın eziyetlerine sabreden mü'minin topluma karışmayan ve eziyetlere sabretmeyenden daha hayırlı olduğu hadis rivâyetlerinde dile getirilir.²⁵⁷ İmânlı kişi, acıma ve koruma konusunda bir toplumun her bir ferdi insan vücudunun bir uzvu gibi algılanır. O uzvun hasta olduğunda diğer uzuvların uykusuz ve ateşe maruz kalması gibi insanların dertleriyle ilgilenmenin îmânın göstergesi salih amellerden olduğu vurgulanır.²⁵⁸ Halkın sıkıntılarını sabırla gideren mü'minin dünya ve âhiret sıkıntılarını Allah'ın gidereceği de müjdelendir.²⁵⁹ Hz. Peygamber “din nasihattir” der. “Kim için?” diye sorduklarında “Allah için, O'nun kitabı için

²⁵¹ Buhârî, “Şerike”, 6.

²⁵² İbn Mâce, “Fiten”, 12.

²⁵³ Buhârî, “Salat”, 88; “Mezâlim”, 5; Müslim, “Birr”, 65.

²⁵⁴ Bkz. Ebû Davud, “Edeb”, 40, 49.

²⁵⁵ Ersoy, *Safahat*, “Âsım”, s.395.

²⁵⁶ M.Abduh-M.Âkîf, “Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri” *Sırat-ı Müstakim*, c. 3, sy. 77, s. 388-390.

²⁵⁷ Bkz. Tirmizi, “Kıyamet”, 55; İbn Mâce, “Fiten”, 23.

²⁵⁸ Bkz. Buhârî, “Edeb”, 27; Müslim, “Birr”, 66.

²⁵⁹ Bkz. Buhârî, “Mezâlim”, 3; Müslim, “Birr”, 58.

TİDSAD

ve O'nun elçisi için, müslümanların yöneticileri ve onların umumu için”²⁶⁰ diye cevap verir. Allah için tavsiye ve nasihat; sahih bir tevhid inancına sahip olup Allah'a ihlâsla kulluk edebilmeyi ve her türlü fenalıktan kaçınabilmeyi, bu hususta kişinin öncelikle kendi nefesine tavsiye etmesinidir. Allah'ın kitabı için nasihat Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğunu tasdik ettikten sonra emirlerini uygulamayı, ayrıca insanları buna davet etmektir. Allah'ın rasulü için tavsiye etmek, Hz. Peygamber'in nübüvvet ve risâletine inanıp emirlerine ve yasaklarına uymaktır. Yöneticiler için nasihat hak yolda olanlara itaat edip destek vermeyi, gerektiğinde onlara hatalarını göstermeyi, nasihat ve uyarıda bulunmayı, iyiliğe çağırmasıdır. Toplum için nasihat ise din ve dünya ile ilgili konularda onları iyi ve faydalı işlere yöneltmeyi, dinleriyle ilgili bilmedikleri konularda eğitmeyi, onlara iyiliği emredip kötülükten alkoymayı ifade etmektedir.²⁶¹ Dolayısıyla en büyük kayba uğrayanlar hem kendilerini hem de çevrelerini sabır ve şükre yönlendirmemekle kıyamet gününde hüsrâna sürükleyenler olduğu söylenebilir.²⁶²

Fert ve toplum musibet ve belâlarından kurtulmak isteyenler, nasrlara uygun tarzda çalışmalı, uğraşmalı ve bu sûrenin anlattığı dört esâsa sarılmalıdırlar. Çünkü bu dört esas, insanların bahtiyarlığını temine kâfidir.²⁶³ Mâtürîdî'ye göre bu dört esasın öne çıkmasının hikmeti akıllara ilk gelen hikmetli fiiller olmasından dolayıdır.²⁶⁴ Hak ve hakîkatı ile sabrı bir başkasına tavsiye etme, bireyin sosyalleşmesi demek olduğunu belirten Mâtürîdî ve M.Âkîf'in düşüncesinde kişinin fert ve toplum hayatında felâha, mutluluğa ermesi ancak diğer birçok hikmetleri özetleyen bu dört fiili işlemesiyle mümkündür. Buna göre hüsrâna değil de felâha erenler aklını nasrlar çerçevesinde iyi yönde kullananlardır.

SONUÇ

İnsanın özgür irâdesi ve aklını doğru bir şekilde kullanmasına önem veren Türk-İslâm dünyasının önemli âlimlerinden Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö.606/1210) ile bireysel ve toplumsal hayatta azm, tevekkül, çalışma ve başarının önemini vurgulayan İstiklâl Marşı şâiri M.Âkîf Ersoy (ö.1936)'un Asr Sûresi özelinde görüşlerinin örtüştüğü söylenebilir.

Kur'ân'ın 103.sirasında yer alan Asr Sûresi kısa olmakla beraber, îmân, salih amel, hakkı ve sabrı tavsiye gibi psiko-sosyal hikmetli fiilleri içermesi sebebiyle Kur'ân'daki bütün tavsiye ve nasihatların özü sayılabilir ve bu sûrede geçen hikmetleri işleyenlerin zamanın geçmesiyle hüsrâm önleyebilecekleri de söylenebilir. Asır ile namazların önemi ve ikinci namazı kasedilebileceği gibi Hz. Peygamber'in yaşadığı “Asr-ı Saadet” de olabilir. Bu sûreyi okuyan kişinin yaşadığı zaman dilimi de olması mümkündür. Çünkü birey, özgür irâdesi ve aklın işlevselliği ile yaşadığı zamanı ebedî âhiret zamanına dönüştürebilme imkânına sahiptir.

Asr Sûresi'nde hüsrâmı engelleyen hikmetlerden birincisi; Mâtürîdî'ye göre kalbin tasdiki ve ameli olan “tahkîkî”, M.Âkîf'e göre ise “hakîkî” imândır. Böyle iman sahibi bir insan, hem dünyasını hem de âhiretini cennetlere çevirecek bir güce sahiptir. Aklın işlevselliği ile îmân, davranışların oluşmasına yol açan bir şuur üretir. Bu şuur, ibadetler ve salih amellerle desteklendiğinde güzel ahlâk ve davranışlar olarak tezâhür eder. Bundan dolayı Asr Sûresi'nde ikinci hikmetli fiil; “salih amel” veya “salâh”dır. Yani doğru, hakîki, isabetli Allah inancı, kader ve

²⁶⁰ Buhârî, “İmân”, 42; Müslim, “İmân”, 95.

²⁶¹ Mustafa Çağrı, “Nasihat”, *DİA*, İstanbul, 2006, cilt: 32, s. 408-9.

²⁶² Furkan, 25/20; Şura, 42/45; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, X, 238, XIII, 207.

²⁶³ Abduh-Âkîf, “Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri” *Strat-ı Müstakim*, c. 3, sy. 77, s.388-390.

²⁶⁴ Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, XVII, 318.

TİDSAD

tevekkül ile olması beklenen, her halukârda ümitsizliği reddeden. Tevhidi, birlikteliği, çalışmayı ve başarıyı hedefleyen, birey ve toplum hayatında yapıcı, onarıcı, islah edici güzel ve iyi davranışlarla kendini gösteren dünya ve âhîret hüsrânını önleyen, karşılığı huzur ve mutluluk olan Allah'ın rızasına uygun fiillerdir.

Mâtürîdî'ye göre doğru algılanan îmânın, kişiyi güzel davranışlara sevk etmesi gerekirken sadece dille “inandım” demek, îmânın göstergesi olarak yeterli olmamaktadır. M.Âkîf'e göre de akâid esaslarına doğru bir şekilde inanan, dinin hüküm ve şîârına sağlam bir şekilde bağlanma-sıyla mü'minin gür, hakîki ve sağlam iman sahibi olması esastır. Dolayısıyla Asr Sûresi, “hakîki îmân ile salih amel işleme, hakkı ve sabrı birbirlerine tavsiye etme” özelliği ile nemelâzımcılığı, topluma karışmamayı ve cimriliği reddetmekte, sorumluluk taşıyan mü'minin duyarsız olmama-sı gerektiğini belirtmektedir. Hakkı, doğruyu ve güzeli tavsiye ile kötü ve olumsuz durumlarda sabrı tavsiye hakîki iman sahibi olgun mü'minin şîârıdır. Şeytanın kötülüğü, meleğin iyiyi ve güzeli tavsiye ettiği gibi hakkı ve gerçeği, sabrı ve metâneti bir başkasına tavsiye etmekle yani melek şuuruyla hikmet dolu hayatı yaşamak ve zamanın geçmesiyle hüsrânı önlemektir.

Allah'ın kulun işlediği fiillerinde irâde ve kudretinin olmadığı, herşeyin kulda olduğu Mu'tezili ve Felsefi görüşlere karşılık cebri anlayışlarda Allah'ın irâdesi karşısında kulun fiilinde insanın özgür iradesini kabul etmezler. Yani onlar Allah'ın iradesi karşısında insanın irâdesini “rüzgârın önünde iradesiz uçan yaprak” gibi görürler. İtikâdî ekollerden Eş'ârîlik, sorumluluk konusunu açıklarken kulun fiillerini yaratmada Allah'ın irâde ve kudretinin hâkim olduğu, insan iradesi ve özgürlüğüne açıkça işâret etmemesi ile cebir anlayışına yaklaşma ihtimalinden “cebr-i mutavassıt” olarak adlandırılır. Mâtürîdî ise Cebriye ile Mu'tezile arasında orta bir yol izleyerek insan fiillerinin yaratıcısının hikmetle yaratan Allah, o fiili kesbedenin ise özgür irâde ve ihtiyarıyla seçen kul olduğunu vurgular. Mâtürîdî'nin bireysel ve toplumsal hayatta Allah'ın kulun irâdesine değerini açıkça belirtmesi M.Âkîf tarafından orijinal görülür. Birey ve toplum hayatındaki sıkıntı, dert ve buhranlardan hüsrânsız kurtuluşun, hayatta başarıya, düşman istilâlarından kurtuluşa, birlikteliğe ulaşmanın işte bu anlayış yani Hanefî-Mâtürîdî geleneğinin kader ve tevekkül anlayışı olabileceğini M.Âkîf'in vurguladığı ve savunduğu söylenebilir.

Kalbin tasdikinden ibâret ve kalbin fiili îmân sahibi insan yani mü'min, huzurludur, mutludur. Başına gelen olayları sabrederek olgunlukla karşılar böylece huzur bulur, stress yapmaz, Allah'ın izniyle îmânın tadını her an duyar, kâinat dolusu dert de olsa onlara meydan okuyabilir, sabır, metânet gösterir ve îmânın kuvvetine göre, olayların stress ve tazyikinden kurtulabilir. Dünyada ve âhîrette huzûru yakalar. Başına gelen nimet ve iyiliğe şükreder, kötülüğe sabreder, dünyadaki her şeyi her hâl ve zamanı âhîret nimetlerine dönüştürebilir. Dünyasını hüsrândan kurtardığı gibi bu güzelliklerin ölümünden sonrada devam etmesiyle sadaka-i câriye derecesinde âhîret hüsrânından da kurtulmuş olabilir. Mü'min îmânının gereği ve tezâhürü olarak sâlih ameller işleyenlerdir. Ve tâbi ki salih amel denilince akla ilk gelen hikmet dolu dünyada fiil olarak hakkı ve sabrı uygulamak ve îmânın gereği sosyal insan olmanın göstergesi olarak bunları da isâr niteliğiyle bir başkasına tavsiye etmektir. Mâtürîdî, Asr Sûresi'nde kişinin dünya-âhîrette hüsrâna uğramadan kurtulmasının psiko-sosyal hikmetli tutum ve davranışlara dikkatleri çekerken, M.Âkîf de “*Meknûn o büyük sûrede esrâr-ı felâh*” diyerek Asr Sûresi'nde ifade edilen psiko-sosyal sırlar ve hikmetli davranışların birey ve toplum hayatında titizlikle yerine getirilmesinin önemine işâret etmektedir.

TİDSAD

KAYNAKLAR

- Abduh, Muhammed-Mehmet Âkîf, “Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri”, *Sirat-ı Müstakim*, c.3, sy. 73, 14 Kânun-ı sâni 1325, ss. 323-324.
- , “Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri”, *Sirat-ı Müstakim*, c. 3, sy. 74, 21 Kânun-ı sâni 1325, ss. 339-341.
- , “Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri”, *Sirat-ı Müstakim*, c. 3, sy. 75, 28 Kanun-ı sani 1325, ss. 355-7.
- , “Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri”, *Sirat-ı Müstakim*, c. 3, sy. 76, 4 Kanun-ı sani 1325, ss. 372-374.
- , “Asr Sûre-i Celîlesinin Tefsiri”, *Sirat-ı Müstakim*, c. 3, sy. 77, 11 Şubat 1325, ss. 388-390.
- Abdulcebbâr, Kâdî, *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*, neşr. İbrahim Medkur-Tâhâ Hüseyin, cilt: IV-XX, Kahire 1962.
- , *Tenzihu'l-Kur'ân Ani'l-Metain*, Darü'n-Nahda el-Hadise, Beyrut trs.
- , *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, çev. İlyas Çelebi, 1.Basım, cilt: I-II, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2013.
- Âsım Efendi, *Kamus Tercümesi*, haz. Rizeli Hasan Hilmi Efendi, Bahriye Matb, İstanbul 1305.
- Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir, *Tefsiru'l-Esmâ ve Sıfat*, Raşit Efendi Kütüphanesi, No: 497, 1-255 varak, Kayseri trs.
- Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- Bice, Hayati, *Hoca Ahmet Yesevî ve Divân-ı Hikmet*, TDV. Yay, Ankara, 1993.
- Buhârî, Ebû Abdullah, *el-Camiu's-Sahih*, cilt: I-VIII, Çağrı Yay, İstanbul 1981.
- Carrel, Alexis, *Duâ*, çev. M.Alper Yüçetürk, 4.Basım, y.y, İstanbul 2001.
- Çağrı, Mustafa, “Nasihat”, *DİA*, İstanbul, 2006, c. 32, ss. 408-9.
- Çantay, Hasan Basrî, *Âkifnâme*, neşr. Mürşit Çantay, Ahmet Sait Matb, İstanbul trs.
- Doğan, Mebrure, *Sabır Psikolojisi*, Çamlıca Yay, İstanbul 2016.
- Emre, Yûnus, *Risâletü'n-Nüşhiyye*, 1. Basım, TDV. Yay, Ankara 1994.
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, cilt: I-II, Eser Matb, İstanbul 1977.
- Eroğlu, Muhammed, “Asr Sûresi”, *DİA*, c.3, İstanbul 1991, ss. 502-4.
- Ersoy, Mehmet Âkîf, *Safahat*, Hece Yay, İstanbul 2009.
- Eş'arî, Ebû'l-Hasen, *Kitâbu'l-Luma Fi'r-Red Ala Ehli'z-Zeyğ Ve'l-Bida*, y.y, Beyrut 1953.
- , *el-İbane an Usuli'd-Diyane*, y.y, Medine 1975.
- Fârâbî, Ebû Nasr, *Kitabu Ara'i Ehli'l-Medineti'l-Fadıla*, neşr. Ali b.Mülhem, Daru Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1994.

TİDSAD

- , *Siyasetü'l-Medeniyye*, neşr. Ali B.Mülhem, Dâru Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut 1995.
- İsfehânî, Ragıb, *Mu'cemu Müfredatı Elfazi'l-Kur'an*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1991.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay, İstanbul, 1988.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *Uddetü's-Sâbirîn ve Zahîretü'ş-Şâkirîn*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut trs.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, cilt: I-II, Çağrı Yay, İstanbul 1981.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisanü'l-Arab*, cilt: I-XV, y.y, Beyrut trs.
- İbn Miskeveyh, Ebû Ali Muhammed b. Yakup, *Tehzibu'l-Ahlâk*, çev: Abdulkadir Şener vdğrl, Ahlâkı Olgunlaştırma, Ankara 1983.
- İbnü'l-Emin Mahmut Kemâl İnal, *Son Asır Türk Şâirleri*, y.y, Ankara 1988.
- Gazâlî, Ebû Hamid, *İhya-u Ulumi'd-Din*, çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yay, İstanbul 1974.
- , *el-İktisad fi'l-İtikad*, çev. Abdulhalik Duran, Hikmet Neşr, İstanbul 2004.
- , *Esmâü'l-Hüsna Şerhi*, çev. Muhammed Ferşat, Ferşat Yay, İstanbul 2005.
- Kâşânî, Kamilüddin Abdürrezzak, *Istilahatü's-Sufiyye*, neşr. M.Kemal İbrahim Cafer, Kahire 1981.
- Kaytancı, Ali, *Mehmet Âkîf İstiklal Marşımız ve Milli Ruh*, İnegöl Belediyesi, Niğde 2007.
- Kindî, Yakup b. İshak, *el-Hile li-Def'i'l-Ahzân*, terc. Mustafa Çağrı, Üzüntüden Kurtulmanın Yolları, İstanbul 1998.
- Kirman, Mehmet Ali, *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay, İstanbul 2004.
- Krech, David-Crutchfield, Richard S., *Sosyal Psikoloji, Teori ve Problemler*, çev. Erol Güngör, Ötüken Yay, İstanbul 1980.
- Kureşî, Ebu'l-Vefâ, *el-Cevahirü'l-Mudiyye fi Tabakati'l-Hanefiyye*, Kahire 1413/1993.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât, *el-Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, Kahire 1324.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, terc. Bekir Topaloğlu, Mizan Yay, İstanbul 2005.
- , *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, tahk. Mecdi Basellum, Darül-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2005.
- , *Kitabu't-Tevhid*, neşr. Bekir Topaloğlu-M.Aruçî, İsam yay, Ankara 2005.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri, *es-Sahih*, tahk. M.Fuâd Abdulbâkî, cilt: I-III, Çağrı Yay, İstanbul 1981.
- Nesefî, Ebû'l-Muîn, *Tabsiratü'l-Edille fi Usuli'd-Din*, tahk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, DİB Yay, Ankara 2004.
- Okay, M.Orhan-Düzdağ, M.Ertuğrul, "Mehmed Akif Ersoy", *DİA*, c.28, İstanbul 2003, ss.432-9.
- Okay, M. Orhan, "Safahat", *DİA*, c. 35, İstanbul 2008, ss.442-444.

- Oral, Osman, *Mâtürîdî'nin Hikmet Anlayışı*, ERÜ SBE, Doktora Tezi, Kayseri 2014.
- , “İmanın Sosyal Hayatta Tezâhürleri -Doğruluk, Güzel Ahlâk, Sevgi ve Kardeşlik-”, *Bilimname*, sy.27, 2014/2, ss. 159-175.
- , “Mâtürîdî’de Akıl ve Yaratılış Hikmeti”, *Necmeddin Erbakan Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, [Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi], 2015, sy.40, ss. 139-158.
- , “Mâtürîdî’de Sabır, Şükür ve Hikmet İlişkisi”, *Mütefekkir Aksaray Üniv. İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2015, c.2, sy. 4, ss. 343-362.
- , “Akâid ve Kelâm İlmi Açısından İmânın Kısımları, Derecesi ve Rükünleri”, *Dicle Üniv. SBE Dergisi (DÜSBED)*, 2015, c. VII, sy. 13, ss. 280-293.
- , “Mehmet Âkîf Ersoy’un Şiirlerinde Kader ve Tevekkül İnancı”, *International Journal of Russian Studies/Uluslararası Rusya Araştırmaları Dergisi*, 2016, Volume 9/1, p.1-15.
- Râzî, Ebûbekir, *et-Tıbbu’r-Ruhâni*, çev. Hüseyin Karaman, Ruh Sağlığı, İz Yay, İstanbul 2008.
- Râzî, Fahreddin, *Levâmiu’l-Beyyinât Şerhu Esmâillâhi Teâlâ ve’s-Sifât*, y.y, Mısır 1905.
- , *Mefâtihu’l-Gayb*, Darü’l-Fikr, cilt: I-XXXII, Beyrut 1981.
- , *Kitâbü’l-Erbâin fî Usûli’-d-dîn*, neşr. Ahmed Hicâzî es-Sekka, Kahire 1986.
- , *el-Metâlibü’l-Âliye mine’l ilmi’l-İlahi*, tahk. A.Hicâzî es-Sekka, cilt: I-IX, Beyrut 1987.
- Sâbûnî, Nureddin, *el-Bidaye fî Usuli’-d-Din*, çev. Bekir Topaloğlu, Mâturidiyye Akâidi, DİB Yay, Ankara 1995.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü’t-Tefasir*, cilt: I-III, y.y, Beyrut 1981.
- Semerkandî, Hakîm, *Sevad-ı Azam*, y.y, İstanbul 1989.
- Sinanoğlu, Mustafa, “Hüsrân”, *DİA*, c.19, İstanbul 1999, ss. 35-36.
- Şengüler, İsmail Hakkı, *Mehmet Âkîf Külliyyatı*, Hikmet Neşr, İstanbul 2000.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu’l-Kadir*, Mustafa el-Babi el-Halebi, cilt: I-V, Mısır 1964.
- Tarhan, Nevzat, *Mutluluk Psikolojisi Stresi Mutluluğa Dönüştürmek*, İstanbul 2004.
- Tarlan, Ali Nihat, *Mehmet Âkîf ve Safahat*, Nida Yay, İstanbul 1971.
- Tatçı, Mustafa, *Yûnus Emre Külliyyatı, Yûnus Emre Divanı İnceleme*, H Yay, İstanbul 2008.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed, *es-Sünen*, cilt: I-II, Çağrı Yay, İstanbul 1981.
- Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, 1.Baskı, İsam Yay, İstanbul 2010.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, cilt: I-X, y.y, İstanbul trs.